

“Başarılı Bir Âlim Başarısız Bir Devlet Adanı” Ziyâeddin İbnü’l-Esîr’in El-Melikü’l-Efdal’ın Siyasî Kariyerine Etkisi

The Effect of "A Successful Scholar, a Failed Statesman" Ziya Al-Din Ibn Al-Athir on Al-Malik Al-Afdal's Political Career

• Mahmut Recep KELEŞ^a

^aTekirdağ Namık Kemal Üniversitesi
Fen Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü,
Tekirdağ, TÜRKİYE

Received: 26.02.2021

Received in revised form: 03.04.2021

Accepted: 05.04.2021

Available online: 26.04.2021

Correspondence:

Mahmut Recep KELEŞ
Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi
Fen Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü,
Tekirdağ, TÜRKİYE
mrkeles@nku.edu.tr

ÖZ Selâhaddin Eyyûbî'nin veliahdı olan el-Melikü'l-Efdal siyasî anlamda ortaya çıktığından itibaren pek çok talihsizlikle karşılaşmış, büyük bir devletin mirasçısı olarak onu daha da ileri götürmesi gerekirken, özellikle kendisine bağlı ümeranın da etkisiyle iktidarını kaybetmiştir. Selâhaddin Eyyûbî'den sonra hükümdar olan el-Melikü'l-Efdal önce kardeşleri ve amcası el-Melikü'l-Âdil tarafından etkisizleştirilmiş ve iktidarı amcası el-Melikü'l-Âdil'e bırakmak zorunda kalmıştır. Ayrıca ona el-Cezire'de küçük bir bölgenin idaresi verilerek Eyyûbî hanedanıyla irtibatı koparılmıştır. Saltanatı elinden alındıktan sonra halife Nâsir-Lidînilâh'a kardeşi ile amcasını şikâyet etmiş, fakat halife taht mücadeleleri ile zayıflayan Eyyûbîlerin içine düştüğü durumdan faydalanma yoluna giderek iktidar sahasını güçlendirmiştir. El-Melikü'l-Efdal'ın siyasî anlamda başarısız olmasının nedenleri araştırılıp, amcası el-Melikü'l-Âdil ile ilişkileri göz önünde bulundurularak Eyyûbî tarihinin tartışmalı bir konusu ele alınacaktır. Diğer taraftan Eyyûbî saltanatının, devletin kurucusu olan Selâhaddin Eyyûbî'nin çocuk ve torunlarına değil de kardeşi el-Melikü'l-Âdil tarafına geçmesinin dramatik yönü izah edilecektir. El-Melikü'l-Efdal'ın durumu Şirküh b. Şâdî ile mukayese edilerek onun ölümüyle talihi açılan yeğeni Selâhaddin'in, Eyyûbî devletini kurması ve ortadoğunun en güçlü devleti haline getirmesi ele alınacaktır. Buna karşın onun çocuklarının babalarıyla aynı başarıyı sağlayamamalarının nedenleri irdelenecektir. Şirküh'la başlayan Mısır hakimiyetinin Selâhaddin'in kardeşi el-Melikü'l-Âdil ile devam etmesi ve Âdil'in soyundan gelenlerin de iktidarı memlûklerine bırakmak zorunda kalmaları anlatılacaktır. Bu makalede el-Melikü'l-Efdal'ın iktidarını kaybetmesinde ümeranın rolüne değinilecektir. Bununla birlikte kaynaklarda ifade edilen ilmî yönü güçlü fakat siyasî yönü güçsüz bir vezir olarak addedilen İbnü'l-Esîr kardeşlerden Ziyâeddin İbnü'l-Esîr'in rolüne değinilecektir. Ayrıca ulema, ümera ve sultanlar arasındaki iktidar çekişmeleri anlatılarak başarılı bir sultanın “başarısız çocukları” ve bunların sonuçları irdelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Selâhaddin-i Eyyûbî; El-Melikü'l-Âdil; El-Melikü'l-Efdal; Eyyûbîler; Ziyâeddin İbnü'l-Esîr

ABSTRACT Al-Malik al-Afdal, who was the heir of the Salah al-Din, had faced many misfortunes since he emerged in a political sense, he had to take him further as the inheritor of a great state, and lost his power, especially with the influence of his Umera class. Al-Malik al-Afdal, became the ruler after Saladin. But he was firstly neutralized by his brothers and uncle Adil, and eventually he had to hand over the power to his uncle El-Melikü'l-Âdil, as the statesmen affiliated to stopped supporting him. The administration of a small region in al-Jazeera was given and his contact with the Ayyubid dynasty was severed by this way. After his reign was taken away, he complained to the the caliph al-Nasir li-Din Allah about his brother and his uncle. However, the weakness of Ayyubid's on throne struggle, the caliph strengthened his power field by taking advantage of this situation. By analyzing which of the alleged reasons such as Al-Malik al-Afdal's being politically incompetent, statesmen misleading him, his uncle Al-Malik Adil's being a strong and intelligent ruler, his loss of power will be analyzed and a controversial subject in Ayyubid history will be discussed. On the other hand, the dramatic aspect of the succession will be explained about Salah al-Din's, Ayyubid reign why it was not passing on to his sons-grandsons and passed on to his brother Al-Malik Adil. When Al-Malik al-Afdal's situation was compared with Shirküh bin Shâdhî, his nephew Saladin, who was fortunate after his death, established the Ayyubid dynasty and made it the strongest state of the Middle East, but his children could not achieve the same success as their fathers. This process, which started with Shirküh as another aspect of fortune, continued with Saladin's brother, Al-Malik Adil, and eventually the descendants of Adil had to leave the power to their Mamluks. In this article, the role of the ummera in Al-Malik al-Afdal's loss of power and also the role of Vizier Ziya' al-Din Ibnul-Athir, one of the brothers Ibnul-Athir, whose scolarly aspect was strong but politically weak, will be mentioned. In addition, power struggles between ulema, ümera and sultans; the results of unsuccessful children of a successful sultan will be explained and examined.

EXTENDED ABSTRACT

When the Ayyubid state, founded by Saladin, died in 1193, it entered a 7-year interregnum period. This period passed with power struggles between Saladin's children and his brother Al-Malik al-Adil. The power centers that emerged when Saladin founded the state became stronger and more effective when he passed away. This situation presented a structure that Saladin did not desire at all. After establishing the state, Saladin spent his life fighting against the Crusaders. The state structure that had taken from the Seljuks and the Zengids, continued in Egypt as the Fâtîmîd bureaucracy. Saladin didn't have much time to change this situation. Therefore, Selâhaddin, who gave importance to keeping the Ayyubid dynasty together, allocated regions to the members of the dynasty and gave importance on making them partners in running the state. During Saladin's lifetime, his achievements and charisma had succeeded in keeping the family together. It is known that Al-Malik al-Afdal, who took the throne after Saladin's early death, attached more importance by his father, as compared with his other sons. From this point of view, as a candidate to the throne Al-Malik al-Afdal was raised by Saladin's most important statesmen and commanders and gained experience from them. Although Al-Malik al-Afdal wanted to be kept in the capital Damascus by his father, he desired to go to al-Jazeera for gaining political and an independent management experience there, just like his other brothers. Saladin did not allow this situation and asked Al-Malik al-Afdal, not to leave Damascus. Al-Malik al-Afdal, who took Ziya al-din Ibnul-Atir, one of his father's beloved scholars, into his service, benefited from his political and scientific experiences and declared him as his vizier when he became sultan. When Al-Malik al-Afdal was declared sultan, he could not come to terms with his father's bureaucrats and they left Al-Malik al-Afdal and entered Egypt into the service of Saladin's other son, Al-Malik al-Aziz. This situation paved the way for Al-Malik Aziz to be a sultan. Al-Malik al-Afdal, who came under the protection of his uncle, Al-Malik al-Adil, managed to protect his reign for a while, but he had to gone through hard times when his other brothers Al-Malik al-Zahir and Al-Malik al-Zafir passed to Al-Malik al-Aziz. His vizier gave him the due support and his wisdom for keeping the sultanate and warned him against his father's old men and Al-Malik al-Adil. After his uncle Adil's passing to Al-Malik al-Aziz's side, Al-Malik al-Afdal, who was dethroned his reign, had to be contented with the less important region, Sarhad. Al-Malik al-Afdal, who gained the opportunity to become a sultan after the death of Al-Malik al-Aziz, came to Cairo and undertook the atabey of his nephew Al-Malik al-Mansur. His uncle, Al-Malik al-Adil, in Damascus, opposed and did not approve this situation. Thereupon, El-Melikü'l-Efdal, who acted together with his brothers Al-Malik al-Zahir and Al-Malik al-Zafir, besieged Damascus, which was ruled by his uncle, and after the fall of the city, Al-Malik al-Adil was brought the two brothers against each other and missed the opportunity to obtain this reign. Al-Malik al-Adil marched on Al-Malik al-Afdal, who was withdrawn to Cairo and sent him to Samsat. After this process, Al-Malik al-Afdal, had cut off his contact with the Ayyubid dynasty and became attached the Sultanate of Turkey Seljuks. Al-Malik al-Afdal, disconnected from the Seljuks after a while, then devoted himself to scientific activities and did not engage in any political action. It continued in this way until his death in 1225. Ziya al-din had served Al-Malik al-Afdal, until 1212 and then he came to Mosul after he left active politics and entered the service of the Zengîd dynasty.

Eyyûbîler ilk olarak 12. yüzyılda Şeddâdîlerin daha sonra Selçuklu beylerinin hizmetine girerek idari olarak yükselmişlerdir. Eyyûbî ailesinin genç üyeleri de Zengî devletinde önemli kademe-lerde emirlikler elde etmişlerdir.¹ Özellikle Necmeddin Eyyûb'un büyük oğlu Selâhaddin, Nûreddin Zengî nezdinde büyük bir itibar gördü ve onun en yakınında bulunarak en büyük yardımcılardan ve emirlerinden birisi oldu. Selâhaddin'in yetişmesinde büyük emeği olan Nûreddin Zengî onun yanından ayrılmamıştır.² Eyyûbîler'i sıradan bir emir ailesinden kurtaran hadise ise Mısır'ın hâlihazır-daki konumu olmuştur. Mısır Fâtîmî veziri Şâver'in Zengîler'den yardım istemesi ve buna karşılık olarak ise Zengîlerin Mısır'da söz sahibi olması kararlaştırılmıştır. Nûreddin Mahmud Zengî kendisine çok güvendiği kumandanı Şirkuh b. Şâdî'yi ve kendisinin bizzat yetiştirdiği Selâhaddin Eyyûbî'yi Mısır'a gönderdi. Ailenin büyüğü olan Necmeddin Eyyûb ise Dımaşk'ta vali olarak kaldı.³

Mısır'ın Haçlılar tarafından işgal edilme tehlikesi üzerine büyük çoğunluğu Türklerden oluşan seçkin bir süvari birliğiyle Mısır'ın yardımına giderek Haçlıları bertaraf ettiler. Fâtîmî halifesinin de ona-

¹ Ebu Şâme, *Uyunü'r-Ravzateyn fi ahbarî'd-devleteyn*, thk. Muhammed Hilmi Muhammed Ahmed. Kahire 1956, c. 1, s. 25; Ramazan Şeşen, *DİA*, "Eyyûbîler", İstanbul 1995, c. 12, s. 20.

² Büandarî, *Sene'l-Berki's-şami*, thk. Ramazan Şeşen, İstanbul 2004, s. 8; Ebû Şâme, *age*, c. 1, s. 84; Ramazan Şeşen, *Selahaddin Eyyubi Devri*, İstanbul 2000 s. 25.

³ Ebû'l-Abbas Şemseddin Ahmed b. Muhammed İbn Hallikan, *Vefeyatü'l-a'yan ve enbau ebna'z-zaman [imma sebete bi'n-nakl evi's-sema ev esbetehü'l-ayan*, thk. İhsan Abbas, Beyrut 1971. c. 7, s. 140.

yıyla Şâver ortadan kaldırıldı ve Şirkuh vezir tayin edildi⁴ Bu durum Zengîlerin Fâtımîlerle birlikte Mısır'da iktidar olması demektir. Büyük bir başarı elde eden Şirkuh, vezir olduktan iki ay sonra vefat edince genç Selâhaddin'in önü açıldı.⁵ Halifenin veziri olduğu dönemde iyi bir yönetim sergileyen Selâhaddin, Mısır'daki Fâtımî rejimini yavaş yavaş etkisiz hale getirdi ve sonrasında Abbasilerin ve Nûreddin Zengî'nin de baskısıyla Fâtımî devletine son vererek hutbeyi Nûreddin ve Abbâsî halifesi adına okutmayı başardı.⁶ Bu süreçte kendisine çok önemli görevler veren ve kendisini yetiştiren Nûreddin Zengî ile arası bozuldu. Nûreddin'in baskılarına boyun eğmeyen Selâhaddin babasının ve akrabalarının birçoğunun da Mısır'a gelmesiyle Mısır'da yarı bağımsız bir idare kurdu. Nûreddin'in askeri yardım isteklerini karşılamak istemeyen Selâhaddin onunla karşılaşınca azledileceğinden çekindi ve yardıma gitmedi. Bu durum iki hükümdar arasında soğukluk girmesinin ana sebebi oldu.⁷ Nûreddin Mısır'a sefer hazırlıkları yaparken hastalanıp vefat etti (15 Mayıs 1174). Nûreddin'in Halep ve Dımaşk emirleri İsmail'in atabeyliğini elde edebilmek için birbirleriyle kıyasıya mücadele ettiler. El-Melikü's-Sâlih İmâdüddin İsmâil'in atabeyliğini kendi hakkı olarak gören ve onun adına hutbe okutan Selâhaddin 12 Ekim 1174 yılında Mısır'dan Suriye'ye hareket etti. Suriye'de Halep dışındaki bölgeleri hâkimiyeti ele geçiren Selâhaddin Abbâsî halifesi tarafından da hükümdar olarak tanındı.⁸ Selâhaddin'in başarısı, kardeşleriyle olan uyumu ve birlikte hareket etmesinden geçmiştir. Bu bağlamda Selâhaddin kardeşlerine Eyyûbîlerin hâkim olduğu bölgelerde iktâ ve meliklik vermiştir. Musul atabeyliğinin Nûreddin Zengî'nin ölümünden sonra ele geçirmiş olduğu bölgeleri ve Halep'i zapt ederek el-Cezire-Suriye-Mısır birlikteliğini sağladı.⁹ Bu durum onun Haçlılarla mücadelesine güç vermiş ve Haçlılara karşı bölgedeki Müslümanlar yekvücut olarak daha başarılı seferler düzenlemiş ve başarılı olmuşlardır. Selâhaddin bölgedeki birliği sağladığından III. Haçlı seferi Avrupalıların beklediği başarıları elde edemedi.¹⁰ Selâhaddin bölgedeki birliği sağladıktan ve Haçlıları başarısızlığa uğrattı onlarla anlaşma yaptıktan sonra büyük zorluklarla kurmuş olduğu Eyyûbî devletinde kalıcı bazı tedbirler ve devlet yönetiminde bazı yenilikler yapmak istedi. Haçlılarla anlaşma yaptıktan kısa bir süre sonra 4 Mart 1193 yılında Dımaşk'ta vefat etti. Trablusgarp'tan Hemedan ve Ahlat'a Yemen'den Malatya'ya kadar geniş bir sahaya uzanan devlet Selâhaddin'in ölümüyle birlikte onun yapmak istediği idarî düzenlemeler olmadığından eski haliyle devam etmiştir.¹¹ Dımaşk'ta vefat eden büyük oğlu el-Melikü'l-Efdal Ali, Kahire'de ikinci oğlu el-Melikü'l-Aziz Osman, Halep'te üçüncü oğlu el-Melikü'l-Zâhir Gazi bulunmaktaydı. Kardeşlerinden Tuğtekin Yemen'de; El-Melikü'l-

⁴ Bündârî, *a.g.e.s.* 20-25; Ebü'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim *İbnü'l-Esir, İslam Tarihi : el-Kamil fi't-Tarih tercümesi*, trc. Abdülkerim Özeydin, İstanbul 1987, 11. s. 298-301; Ebü Şâme, *a.g.e.*, c.1 s. 155; İbn Hallikân, *a.g.e.*, c. 7, s. 145-150; İbn Vâsil, *Müferricü'l-kürûb fi ahbârî Benî Eyyûb*, thk. Cemâleddin eş-Şeyyâl, Kahire 1953, c. 1, s. 48; İbn Hallikan, *a.g.e.*, c. 7, s. 143; Ebü'l-Abbas Takıyyüddin Ahmed b. Ali b. Abdülkadir Makrizi, *Kitâbü's-süluk li-ma'rifeti düvelî'l-müluk*, nşr. Muhammed Mustafa Ziyade, Kahire, c. 1, s. 42; Abdülcelil Işık, "Halep Atabeyliği'nin Mısır'ı Fethetmesinde Esedüddin Şirküh'un Rolü ve Kaynaklara Göre İzahı", 2019, *Tarih ve Gelecek Dergisi: Uluslararası Hakemli Tarih Araştırma Dergisi*, 5/3, s. 490-502.

⁵ Şirkuh için Bkz., Yavuz Şenbaş, *Nûreddin Zengî'nin Gözde Emîri: Esedüddin Şirküh*, İstanbul 2019.

⁶ Bündârî, *a.g.e.*, s. 44-47; Ebü'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim *İbnü'l-Esir, İslam tarihi : el-kamil fi't-tarih tercümesi*, trc. Abdülkerim Özeydin, İstanbul 1987. 11. s. 368-369; Ebü Şâme, *a.g.e.*, c. 1, s. 181; Kalkaşendî, *Şubhu'l-a'sâ*, nşr. Muhammed Abdürresûl İbrâhim, Kahire 1331-38/1913-20, c. 13, s. 81-90; Ramazan Şeşen, Selâhaddin Eyyûbî ve Devri, s. 48-49.

⁷ Bahattin Kök, "Nuruddin Mahmud'un Mısır'ı ele geçirmesi ve Fatimilerin yıkılışı". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (1991), s. 130; Bahattin Kök, "Mısır'ın Alınmasında Sonra Nuruddin Mahmud'la Selâhaddin Eyyûbî Arasında Ortaya Çıkan Soğukluğun Sebepleri", *Belleten*, 57/219 (1993), s. 413-446

⁸ Bündârî, *a.g.e.*, s. 96-106; İbnü'l-Esir, *a.g.e.*, c. 11, s. 415-430; Ebü Şâme, *a.g.e.*, c. 1, s. 223-247; İbn Vâsil, *a.g.e.*, c. 2, s. 17-30; İbnü'l-Adim, *Bugyetü't-taleb fi tarihi Haleb*, thk. Süheyl Zekkar, Beyrut, c. 3, s. 19-23; Yasemin Sarı, "Selâhaddin-i Eyyûbî'nin Abbâsî Halifeleri ile Olan Münasebetleri" İstanbul, 2017. *Uluslararası Selâhaddin Eyyûbî Sempozyumu Bildirileri, Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, (21-23 Eylül 2016), c. 2, s. 589-604.

⁹ Abdülhalim Oflaz, "Nûreddin Zengî'nin, Selâhaddin Eyyûbî Eliyle Gerçekleşen Hayalleri" *Journal of IslamicJerusalem Studies*, "Nureddin Zengi" Özel Sayısı, (2018), s. 19-34.

¹⁰ İbnü'l-Esir, *a.g.e.*, c. 12, s. 71; İbn Hallikan, *a.g.e.*, 7, s. 198; İbnü'l-Esir, *a.g.e.*, c. 12, s. 79-80; İmâdeddin, *a.g.e.*, s. 312-315; İbn Şeddâd, *a.g.e.s.* 339-340; Steven Runciman, *Haçlı seferleri tarihi : Kudüs Krallığı ve Frank Doğu 1100-1187*, trc. Fikret Işıltan, Ankara 1987. c. 2. s. 374-386, 409-413; Ali Zerdeş GÜLER, *III. Haçlı Seferi*, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Haziran 2018, s. 147.

¹¹ İbn el-Esir, *a.g.e.*, c. 12. s. 81- 82; Ramazan Şeşen, *a.g.e.* s. 190, Steven Runciman, *a.g.e.*, c. 3, s. 68; İbn Hallikan, *a.g.e.*, c. 7, s. 139-218; İbn Şeddâd, *a.g.e.* s. 358-366; Angelica Hartmann, "Bir Eyyûbî Hükümdarı ve Müverrihi: el-Melikü'l-Mansur (Ö. 617/1220)", çeviren Gültekin Yıldız, İstanbul 2012, *Eyyûbîler yönetim, Diplomasi, Kültürel Hayat*, s. 109.

Âdil Ebû Bekir Ürdün ve el-Cezire'de; kardeşi Takiyyüddin Ömer'in oğlu el-Melikü'l-Mansur Hama'da; Amcasının oğlu II. Şirkuh Humus'ta; Amcası Ferruḥşah'ın oğlu Behramşah Baalbek'te; Selâhaddin'in emirlerinden Muzafferüddin Kökböri Erbil'de; Şerefeddin Karakuş ise Trablusgarb'da tabi melikler olarak hüküm sürmüşlerdir.¹²

SELÂHADDİN'İN ÖLÜMÜNDEN SONRA EL-MELİKÜ'L-EFDAL'İN KONUSU

1170 senesinde dünyaya gelen el-Melikü'l-Efdal Selâhaddin'in en büyük oğlu olması dolayısıyla eğitime ehemmiyet gösterilmiştir.¹³ Selâhaddin, diğer çocuklarına nazaran el-Melikü'l-Efdal'a daha bir önem vermiş ve onu kendisinden sonra tahta namzet birisi edasıyla yetiştirmiştir. 1186 senesinde devleti içerisinde önemli tayin ve atamalar gerçekleştirmiş ve oğlu el-Melikü'l-Efdal'ı yanında bırakarak Dımaşk nâipliğine getirmiştir. Babasının veliaht olarak belirlemiş olduğu el-Melikü'l-Efdal'in kendi idari tecrübelerini yakından görmesi, onu daha sonra devleti yöneteceği zamanlarda hataya düşmemesi ve kendi yakın emirleri ile iyi anlaşması ve onlardan da tecrübe kazanmasını istemiştir.¹⁴ Diğer kardeşlerine nazaran babası ile daha fazla teşrik-i mesaisi onu farklı bir kişiliğe büründürmüştür. Onun yumuşak huylu ve şefkatli olması halk nazarında sevilmesine ve ümera tarafından tutulmasına neden olmuştur. Belki de babası onun bu karakter yapısından dolayı yanında tutmuş ve veliahdı olarak tayin etmiştir.¹⁵

Kaynaklarda el-Melikü'l-Efdal ile ilgili pek çok olumsuz yorum olsa da, bu durum onun gençlik döneminde hemen hemen her şehzadenin içerisine düştüğü eğlence ve işret meclislerinin ve etrafındaki şair ve edebiyatçıların onu anladığı şekildedir. Nitekim işret meclislerinin dönemin şair ve edebiyatçılarının Kahire ve Dımaşk gibi şehir hayatının en çok geliştiği, entelektüel ortamların zirvede olduğu yerlerde olduğu unutulmamalıdır. Hükümdarların ilgi sahaları farklı olduğundan bazısı ilmi ve dini meclisleri tercih ederken bazısı ise edebi ve şiir meclislerini tercih etmektedir. Bazı hükümdarlar ise bu meclislerin hepsini de düzenleyebilmekte ve etrafındaki şair, edebiyatçı, âlim, din adamı ve sufi ne varsa hepsini memnun etmeye çalışmaktaydı. el-Melikü'l-Efdal babasının yanında yetişen biri olması dolayısıyla etrafında çok fazla devlet adamı ve âlim bulunmakta, gençliğinin kendisine vermiş olduğu heyecan dolayısıyla da işret meclislerinden şair ve edebiyat toplantılarından geri kalmamaktadır. Onun hakkında söylenen "bazen kendisini içkiye ve eğlenceye kaptırıyor" ifadesi ve "bazen kendisinin çok dindar olduğu" ile ilgili ifadeler bu hususla alakalı olmalıdır.¹⁶

¹² Ramazan Şeşen, *Selahaddin Eyyubi ve Dönemi*, İstanbul 2018, s. 230; Bedrettin Aytaç, "İbn Vâsil'a Göre Eyyûbilerde Tahta Çıkış Yöntemleri (Türk Devlet Anlayışı Çerçevesinde Bir Değerlendirme, Ankara, 2019. - *Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. 38, cilt, s. 158; Hülya Yazar Çakıroğlu, *Müferricü'l-Kurub'a Göre Eyyûbi Sultanı el-Melikü'l-Âdil'in Doğu Seferleri*, Mardin 2008, *I. Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri: Artuklular*, (25-26-27 Ekim 2007 Mardin), c. 1, s. 255; Adnan Çevik, "Selçuklular Zamanında Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Hüküm Sürmüş Bir Türkmen Beyliği: Dilmaçoğulları" İstanbul, 2002, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 12. sayı, s. 146.

¹³ Mahmut Dündar, "Selahaddin Eyyûbi'nin İlim Sevgisi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2017, c. 10, sayı: 54, s. 988;

"İbn İlalî'nin Hilîyetü's-Seriyyin Min Havâssî'd-Düneyisriyyin Adlı Eserine Göre Artuklular Döneminde Düneyisir'de İlim Hayatı", *I. Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri: Artuklular*, 25-26-27 Ekim 2007 (Mardin, 2008), c. 2, s. 8.

¹⁴ İbn Hallikan, *a.g.e.*, c. 3, s. 19; Ebü'l-Fida İmadüddin İsmail b. Ömer İbn Kesir, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki, Cize 1998/1418, c. 13, s. 20; Gülay Ögün Bezer, *Begteginliler (Erbil'de bir Türk Beyliği) (526-630/1132-1253)*, İstanbul 2000, s. 82-3; Bedrettin Basuğuy, "Salâhaddin-i Eyyûbi Döneminde İlim Hayat ve Dönemin Önde Gelen Âlimleri", *I. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu 13-14-15 Ekim 2016, Asos Congress Bildiri Kitabı*, (2016), s. 573-574.

¹⁵ İbnü'l-Esir, *a.g.e.*, c. 10, s. 271; İbnü'n-Nazif, *Tarihü'l-Mansurî*, (Neşr.: Ebu'l-İyd Dudu), Cezayir 1981, s. 111; Ebu'l-Ferec, *a.g.e.*, xc. 2, s. 518; Hülya Çakıroğlu, "Müferricü'l-Kurub'a Göre Eyyûbi Sultanlarının Örnek Davranışları", (Ankara, 2012), *38. ICANAS: Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, 10-15.2007, Ankara, Bildiriler, Tarih ve Medeniyetler Tarihi*, Ankara, c. 2, II, s. 874.

¹⁶ İbnü'l-Esir, *Zengi-Eyyubi döneminden kalma bir münşeat mecmuası: Resâilü Ziyâeddin İbnü'l-Esir*, haz. Nadir Özkuyumcu, Ankara 2019, s. 25-29; Önder Kaya, "Bir Eyyubi Melikinin Portresi: Melik Efdal Nureddin Ali b. Selahaddin Eyyubi", İzmir, 2006, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, c. 21, 2. sayı, s. 139-176; Abdulhalim Oflaz, Kuruluş ve Yükseliş Döneminde Eyyûbiler; Melik Adil Dönemi, Basılmamış Doktora Tezi Konya 2019, s. 75; Humphreys, *a.g.e.*, s. 89; Ebü'l-Muzaffer Şemseddin Yusuf b. Kızıoğlu Sibt İbnü'l-Cevzi, *Mir'atü'z-zaman fi tevârihi'l-a'yan*, tahkik Muhammed Rıdvan Araksusi, Dımaşk 2013, s. 436; İbn Tagrıberdî, *el-Menhelî's-safi ve'l-mustevfi ba'de'l-vafi*, *a.g.e.*, thk. Muhammed Muhammed Emin, Kahire 1988. c. 6, s. 120.

Selâhaddin gibi bir idarecinin oğlu olmak ve hele hele onun veliahdı olarak ondan sonra devleti tek başına yönetmek oldukça zor bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Selâhaddin'in beklenmedik ölümü onun kalıcı idari yapılanmayı yapamamasına neden olmuş ve bu yüzden kurmuş olduğu devletin ömrü oldukça kısa sürmüştür. Bazı araştırmacılar Selâhaddin'i kardeşi el-Melikü'l-Âdil'i kendisinden sonra veliaht olarak tayin etmeyişi dolayısıyla eleştirmişlerdir.¹⁷ Bu tarz ifadeler kullananların ya tarihi realiteden haberleri bulunmamakta ya da el-Melikü'l-Âdil güzellemesi yapmaktadırlar. Selâhaddin vefat ettiğinde yaşları birbirine yakın üç erkek evladı bulunmakta ve bunun yanı sıra kardeşleri el-Melikü'l-Âdil ve Tuğtekin, yeğeni Melik Mansur, amcazadesi II. Şirkuh ve Behramşah ona tabi olarak hüküm sürmekteydiler. Bunların yanı sıra Zengî ailesi üyeleri ve Selçuklu emirlerinin halefleri de Selâhaddin'e bağlılardı.¹⁸ Tüm bu unsurlar arasında dengeyi başarılı bir şekilde sağlayan Selâhaddin olmuş ve bu denge daha sonra yine el-Melikü'l-Âdil tarafından sağlanabilmiştir. El-Melikü'l-Âdil'in başarılı bir yönetim sergileme potansiyelinin olması Selâhaddin tarafından tahmin edilebilir miydi? Bu sorunun cevabı yok. Nitekim kendisinden sonra yetişmiş üç evladı varken kan bağı olarak ikinci derece aile efradına hükmü bırakmak isteseydi Tuğtekin ve el-Melikü'l-Âdil arasında bir seçim yapması gerekirdi ki belki de Selâhaddin Tuğtekin'i tercih edecekti. El-Melikü'l-Âdil'in Selâhaddin'in çocuklarına atabeylik yapması Selâhaddin tarafından arzu edilen bir husustu. Nitekim el-Melikü'l-Efdal'in atabeyi el-Melikü'l-Muzaffer Takiyyüddin Ömer ile anlaşamaması kısa süreli bir devlet krizine dönüşmüş ve Selâhaddin her iki hanedan üyesini Dımaşk'a çağırarak bu durumu düzeltmişti.¹⁹ Selâhaddin ve hanedan üyelerinin hepsi ülüş geleneği çerçevesinde devleti beraber yönetmek için beraber hareket etmişlerdi. Mamafih Selâhaddin onlarla karşı karşıya gelmek ve çatışmak bir tarafa onların gönüllerini alacak her türlü tavizi de vermişti. Ama iş devletin bekası ve kendisinden sonra devletin başına geçecek kişi ile ilgili araştırmacıların ifadesiyle "El-Melikü'l-Efdal yerine el-Melikü'l-Âdil gelmeliydi" telakkisi en hafif tabirle olayları iyi analiz edememekten kaynaklanmaktadır. Selâhaddin'in kendisinden sonra el-Melikü'l-Âdil'i veliahd olarak tayin etmesi devleti bütünleştirmek ve daha güçlü hale getirmek bir tarafa devletin parçalanıp bölünmesine sebebiyet verebilirdi. El-Melikü'l-Âdil'in veliahd olarak tayin edilmesi sadece çocuklarının itiraz etmesine neden olmayacak kardeş ve yeğenlerin de bu duruma haklı olarak itiraz etmesine sebep olacaktı ki olayların bu hale gelmesini en az Selâhaddin isterdi. Selâhaddin'in kendisine çok güvendiği el-Melikü'l-Âdil'in atabeyi olduğu yaş farkı az olsa da en büyük evladı el-Melikü'l-Efdal'in veliahd olarak tayin edilmesi ile kendisinden sonraki dönemi en az hasarla atlatmasına sebep olacağını düşünmüştür. Kaldı ki Selâhaddin'in Haçlılar ile yaptığı 3 yıllık barışın bir anlamı devlet yapılanmasını gerçekleştirmektir. 1186'dan beri ağır hastalıklarla boğuşan Selâhaddin'in Haçlılar ile savaşa ara vermesinin nedeni kurduğu devletin tam ve mükemmel teşkilatlanmasını sağlamak ve kendisinden sonraki dönemde bu teşkilatlanmanın verdiği tertip ve düzen içerisinde devletin gün be gün güçlenerek ilerleyip devam etmesiniydi.²⁰ Selâhaddin'in ani rahatsızlığı ve ölümü maalesef onun istediklerini yapamamasına neden olmuştur (4 Mart 1193). Selâhaddin'in durumu ağırlaşınca veliaht olan el-Melikü'l-Efdal babasının iyileşeceği ne dair umutları azaldı ve vakit kaybetmeden Suriye'deki emirleri Dımaşk'a davet etti. El-Melikü'l-Efdal veliaht olarak bunları yapması onun babasının kendisinden sonra tahta geçmesini istediğinden dolayıydı. Toplanan emirlere kendisine biat etmesi için muhtasar bir yemin metnini dönemin kadılarına hazır-

¹⁷ Abdülhalim Oflaz, *a.g.e.*, s. 76; Ramazan Şeşen, *Eyyubiler*, D.G.B.İ.T., c. 7, s. 342; Ayşe Dudu Kuşçu, *Eyyubi Devleti Teşkilatı*, Ankara 2013, s. 143; Bedrettin Aytac, *a.g.e.*, s. 167.

¹⁸ Füsün Kara, "Musul ve Çevresi: Zengiler Dönemi (1127-1233) Sosyal Hayat". *Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi* IV (2020), s. 45-60; Coşkun Alptekin, *Selçuklu ve Atabeglikler Tarihi Üzerine Araştırmalar*, Haz. Osman G. Özgüdenli, İstanbul 2021, s. 105-111;

¹⁹ İbn Şeddad, *a.g.e.*, s. 121.

²⁰ Ebû Şâme, *a.g.e.*, c. 3, s. 155; İbnü'l-Esir, *a.g.e.*, c. 10, s. 135; İbn Vasil, *a.g.e.*, c. 2, s. 173.

lattı.²¹ El-Melikü'l-Efdal Suriye ümerasından yemin alma noktasında acele ederek ortaya çıkabilecek itirazları önlemek istedi. Suriye ümerasası el-Melikü'l-Efdal'in veliaht olarak tayin etmiş olduğunu bildiklerinden itiraz etmeyip toplandılar.²² Emirler yemin ettikten sonra masalar kurulup ziyafet sofrası hazırlandı. Orada bulunanlar yemek yediler. Yemin meclisi yemekten sonra da devam etti. Davet edilen emirler sırayla gelerek yeminlerini ediyordu. Bazı emirler ihtilaf vuku bulursa tarafsız kalacaklarına dair şart koyduktan sonra yemin ettiler. Bir kısım emirler kendilerine ikta verilmesi karşılığında yemin ederek biatını gerçekleştirdiler.²³ Mısır emirleri yemin meclisine katılmadı. Yemin eden emirlerin el-Melikü'l-Efdal'in hükümdarlığına şartlı onay vermeleri ve Mısır emirlerinin yemin etmemesi el-Melikü'l-Efdal'in hükümdarlığına vurulmuş ilk darbe oldu.²⁴ Suriye emirleri el-Melikü'l-Efdal'in tahta geçmesi durumunda bir iç savaş çıkabileceği endişesi taşımışlar ve kendi geleceklerini garantiye almaya gayret etmişlerdi. El-Melikü'l-Efdal emirlerden bağlılık yemini aldıktan sonra halife Nasır-Lidinih'a Dımaşk kadılıkudatı Ziyâeddin eş-Şehrezûrî'yi gönderdi. El-Melikü'l-Efdal, hâkimiyetinin onaylanmasına büyük ihtiyaç duyduğundan halifeye göndermiş olduğu abartılı hediyeler dolayısıyla eleştiriye tabi tutulmuştur.²⁵ Fakat bazı araştırmacılar Bağdat'tan bir hilat ve menşur gönderilmesi ile ilgili herhangi bir kayıt olmadığına da işaret ederler. Abbasî halifeleri saltanat değişikliklerinde yavaş hareket etmişler ve siyasî kudreti daha üstün olanın saltanatını onaylamışlar ve böylece tahta güçlü olan kişinin tahta geçtikten sonra bir daha oradan inmemesine ve halifelik ile problem çıkartmamasına önem verilmişti.²⁶

El-Melikü'l-Âdil ağabeyinin ölüm haberini alır almaz bulunduğu Kerek'ten Dımaşk'a hareket etmiş ve babasının yerine tahta geçen yeğeni el-Melikü'l-Efdal'e taziyelerini sunmuştur. El-Melikü'l-Âdil birkaç gün kaldığı Dımaşk'ta ümeranın el-Melikü'l-Efdal'e biat ettiğini gördükten sonra hanedan üyelerinin de durumunu öğrenmek ve kendi konumunu da belirlemek amacıyla biat etmemiş ve herhangi olumsuz bir faaliyette bulunmadan kendi idari bölgesine dönmüştür. Bazı araştırmacıların el-Melikü'l-Âdil'in ilk zamanlarda el-Melikü'l-Efdal'e itaat etmemesinin nedeni olarak "ağabeyinin yanlış tercihine" veya "kendisinin veliaht olarak bırakılmamasına" içerlemiş olduğu ile ilgili ifadeler vardır.²⁷ Her ne kadar el-Melikü'l-Âdil'in kendisinin sultan olarak en iyi ve tecrübeli olduğu ile ilgili bir düşüncesi olsa da ağabeyinin bu yanlış tercihi içerlemesi mümkün değildir. Şayet böyle bir durum olsaydı el-Melikü'l-Efdal veliaht olarak Dımaşk naibi olarak atandığında el-Melikü'l-Âdil'in bu duruma güçlü bir şekilde itiraz etmesi veya en hafif tabirle ağabeyine sitemde bulunması gerekirdi. El-Melikü'l-Âdil'in yeni sultana bağlılık göstermemesi çok tabi olup nihayetinde el-Melikü'l-Efdal ile kardeşleri arasında var olan soğukluk dolayısıyla onun saltanatına biat etmeyecekleri anlamına geldiğinin de farkındaydı. Bu yüzden o kendi tarafını belli etmemiş, karşı gelmeyecek te ağabeyinin vasiyetini çiğnememişti. Bir diğer durum ise

²¹ İbn Şeddâd, *a.g.e.*, s. 361-362; Runciman, *a.g.e.*, c. 3, s. 69; İsfehâni, *a.g.e.*, s. 327.

²² Yemin metni için bkz. İbn Şeddâd, *a.g.e.*, s. 362-363.

²³ Yemin eden emirlerin isim listesi için bkz. İbn Şeddâd, *a.g.e.*, s. 361-362.; Işın Demirkent, "Haçlı Seferleri Kaynaklarının Büyük Külliyyatı", *Belleten [TTK Belleten]* (1990), c. 54, sayı: 210, s. 897.

²⁴ Abdülhalim Oflaz, *a.g.e.*, s. 74.

²⁵ Bu hediyeler arasında babası Selahaddin-i Eyyubî'nin silahı, zırhu ve gazalarda üzerine bindiği atı Haçlılardan ele geçirilen maddi manevi değeri çok yüksek olan Salbut Haçı da bulunmaktaydı. Halife'ye aynı zamanda Haçlı kontlarının esir kızlarını da cariyeye olarak sunmuştur. Halife oldukça memnun kalmış ve İbn Kesir'e göre Melik Efdal'in saltanatına onay vermiştir. Bkz. İbn Kesir, *a.g.e.* c. 14, s. 425; İbn Vâsıl, *a.g.e.*, c 3, s. 7; Fatih Güzel, *Nâsır li-Dinillâh'ın Halife-liği ve Şahsiyeti*, Basılmamış Doktora Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi 2014, s. 122; Ramazan Ata, "Endülüs İslam Medeniyetinin Anadolu Türk-İslam Medeniyetine Katkıları ve Muhyiddin Arabî", *Türk ve İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (2018), c.5, sayı: 19, s. 154; Bedrettin Aytaç, *a.g.e.*, s. 159.

²⁶ Humphreys, *a.g.e.*, s. 90; Oflaz, *a.g.e.*, s. 76; Gülseren Azar Nasırabadı, "Harzemşahlar Devletinin Abbasi Halifeliği üzerine Hakimiyet Kurma Çabaları", *Ortaçağ Tarihçiliğinde Bir Duayen Prof. Dr. Abdülkerim Özaydın'a Armağan*, İstanbul 2020, s. 506-518.

²⁷ Bkz. İbnü'l-Esir, *a.g.e.*, c. X, s. 226; Oflaz, *a.g.e.*, s. 77; Önder Kaya, s.146

el-Melikü'l-Âdil ile el-Melikü'l-Efdal arasındaki samimi ve sıcak ilişkiydi. El-Melikü'l-Efdal ise amcasına hem çok güveniyor hem de değer veriyordu.²⁸

El-Melikü'l-Efdal tahta geçtikten sonra iki büyük tehlike ile karşı karşıyaydı. İlki Mısır'da bulunan kardeşi el-Melikü'l-Azîz ile arasındaki soğukluktu. İkincisi ise Zengî hanedanının en güçlü temsilcisi Musul Atabeyi İzzeddin Zengî'nin oluşabilecek bir taht mücadelesinden azami düzeyde faydalanmak istemesiydi. Birinci tehdit direkt sultana yönelikti. İkinci tehdit ise hem keni saltanatını tehdit ediyor hem de amcasının yönettiği bölgelerin Zengîler tarafından ele geçirilmesi tehlikesi mevcuttu. Bu durumun farkında olan el-Melikü'l-Efdal hem kendi saltanatını muhafaza etmek hem de sevdiği amcasını tehdit altından kurtarmak maksadıyla ona bir mektup göndermiş ve ortak hareket etmeyi teklif etmiştir.²⁹ El-Melikü'l-Âdil ise kendi şehirlerine saldırılar başladığı haberini aldı. Mardin Artuklu hükümdarı Hüsameddin Arslan Mevzer kalesine saldırdı. Ahlat emiri Begtimür ise Meyyafarikin'e saldırmak maksadıyla hazırlıklara başladı. Musul hükümdarı İzzeddin Zengî ise el-Cezire üzerine yürüdü.³⁰ Tüm bu saldırılar karşısında el-Melikü'l-Âdil, yeğeni el-Melikü'l-Efdal'e biat etmek zorunda kaldı. El-Melikü'l-Âdil tecrübeli bir devlet adamı olarak tehlikede olduğunun farkındaydı. Artuklular ve Zengîler'e göndermiş olduğu mektupta kendisinin de tabi olduğu el-Melikü'l-Efdal'in halkın ve ümeranın onun etrafında kenetlendiğini ve kendisine yardım etmek ve topraklarını korumak maksadıyla büyük bir orduyla sefere çıktığı haberini verdi. Ancak bu durumdan ne el-Melikü'l-Efdal'in ne de Artuklu ve Zengîler'in haberi vardı. El-Melikü'l-Âdil özellikle el-Cezire'deki topraklarını kaybetmemek maksadıyla zaman kazandı. El-Melikü'l-Efdal amcasının tabiiyetini bildirmesiyle birlikte kendisine bağlı olan emir ve meliklerle el-Melikü'l-Âdil'e yardım etmeye karar verdi. El-Melikü'l-Efdal Humus ve Hama hükümdarlarına haber göndererek ordularını amcalarının yardımına göndermesini istemişti. Kardeşi Halep hükümdarı el-Melikü'l-Zâhir'e mektup göndermiş ve onu amcasına yardım etme noktasında ikna edebilmiştir. Bu bütünleşme ile birlikte el-Melikü'l-Âdil güçlenmiş ve özellikle kendisini tehdit eden güçleri bertaraf etmeyi başarmıştır. El-Melikü'l-Efdal'in kardeşi el-Melikü'l-Zâhir'e "Suriye halkının Zengîler'i ne kadar sevdiğini biliyorsun. Dolayısıyla İzzeddin Zengî Harran'ı alırsa Halepliler ile Şamlılar ayaklanıp bizi Suriye'den atabilirler" diyerek çok önemli bir siyasî öngörüsünü dile getirmiştir.³¹

El-Melikü'l-Efdal'in amcasına yardım etmesi ve meliklerin de kendisine tabi olması onun Suriye ve el-Cezire'deki hâkimiyetini ve otoritesini güçlendirmiştir. El-Melikü'l-Âdil ise yeğenin kendisine güvendiğinden burada bir anlamda el-Melikü'l-Efdal'den rol çalmış ve yardıma gelen melikleri birleştirerek Eyyûbî hanedanına ait olan toprakların korunmasını sağlamıştı. Burada öne çıkan ve liderlik yapan hanedanın büyüğü olması dolayısıyla El-Melikü'l-Âdil olmuştur. El-Melikü'l-Efdal'in geri planda kalması onun tecrübesiz olmasından ve amcası el-Melikü'l-Âdil'e çok güvenmesinden kaynaklanmıştı. Her ne

²⁸ İbnü'l-Esir, *a.g.e.*, c. 12, s. 106; Ebü'l-Ferec Barhebraeus Yuhanna İbnü'l-İbri, *Abu'l-farac tarihi*, trc. Ömer Rıza Doğrul, Ankara 1987 c. 2. s. 469;

²⁹ Mektupta özetle şu hususlar bulunmaktadır: "Benimle ortak hareket et. Ben de sana yardım edeyim. Senin sahip olduğun şehirleri saldırıdan koruyalım. Sen bana destek vermezsen biraderim Melik Aziz Mısır'daki iktana el koymak maksadıyla sana savaş açabilir. Ayrıca senin sahip olduğun şehirler Musul hükümdarı tarafından da talep ediliyor. Orayı da kaybedebilirsin Birlikte hareket edersek her ikisine de galip geliriz. Eğer bana biat edip birlikte hareket etmezsen ben de kardeşimle anlaşırım. Bu durumda sen zor durumda kalırsın" diyerek hem tehdit etmiş hem de kendisine biat etmesini talep etmiştir. Bkz. İbnü'l-Esir, *a.g.e.*, c. 10, s. 226; Oflaz, *a.g.e.*, s. 77; Kaya, *a.g.e.*, s. 151.

³⁰ Remzi Ataoğlu, "Artuklu-Eyyubî İlişkileri". *Tarih İncelemeleri Dergisi* 10 (1995): s. 79; Ahmet Demir,

"Eyyubîler Devrinde Nusaybin", *Makalelerle Mardin I: Tarih - Coğrafya*, (2007), s. 339; Ahmet Demir,

"Eyyubîler'e Tabi Olarak Artukiler", *I. Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri: Artuklular, 25-26-27 Ekim 2007* (Mardin 2008), c. 1, s. 105.

³¹ Önder Kaya, "Bir Eyyubî Melikinin Portresi: Melik Efdal Nureddin Ali B. Salâhaddin Eyyubî", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, (Aralık 2006), c.21, Sayı 2, s. 143; Oflaz, *a.g.e.*, s. 77; Ramazan Şeşen, "İmad al-din al-Katib al-İsfahani'nin eserlerindeki Anadolu tarihiyle ilgili bahisler", (Ankara 1971) *Selçuklu Araştırmaları Dergisi* (Journal of Seljuk Studies III'den ayrışım); s. 362-363;

olursa olsun El-Melikü'l-Efdal'in siyasî öngörüsü olmasaydı El-Melikü'l-Âdil oldukça zor durumda kalacaktı. Araştırmacıların gözden kaçırdıkları husus bu olmuştur.³²

Selâhaddîn-i Eyyübî döneminde Dımaşk, Eyyübî devletinin yönetim merkezi olmuş devletin en önemli emir ve bürokratları burada toplanmıştır. El-Melikü'l-Efdal'in Dımaşk naibi olarak burada bulunması onun siyasî tecrübe kazanması noktasında bir fırsat olmuş ve babasına sadakatle hizmet eden bürokratlarla hep içli dışlı olmuştur. Selâhaddîn-i Eyyübî'nin veziri ve Dîvân-ı İnşâ başkanı, Kadı el-Fazıl (ö. 1200) başta olmak üzere tarihçi Bahaeddin İbn Şeddâd (ö. 1234) ve sır kâtibi İmadüddin el-İsfahanî (ö. 1201) gibi önde gelen âlim ve bürokratlar ile hep birlikteydi. Onların ilmi ve siyasî tecrübelerinden istifade ediyordu. Askerî bürokrasinin önde gelen emirlerinden Fahreddin Çerkes, Meymûn el-Kasrî ve Sungur el-Kebîr gibi yetenekli ve başarılı ümera ile de içli dışlıydı. Selâhaddîn-i Eyyübî yetişmesi için yanında bulundurmuş olduğu el-Melikü'l-Efdal belki bilgi ve görgü bakımından çok önemli birikimler elde etmişti. Ama kardeşleri el-Melikü'l-Azîz ve el-Melikü'z-Zâhir gibi babasından bağımsız ve bizzat kendi emrinde bürokratlardan oluşan bir yönetim tecrübesi bulunmamaktaydı. Bu durum ona engel olmuş ve babasının ölümünden sonra bağımsız yönetim tecrübesine sahip olmadığı için kararlarında isabetli olamamıştı. El-Melikü'l-Efdal'in emrinde çok önemli âlim bürokratlar ve çok güçlü askeri bürokrasi olsa da bunların idare edilmesi, küstürülmemesi ve birbirlerinin sınırlarına müdahale etmelerini önlemek gibi önünde zorlu bir süreç vardı. Mamafih tüm bunları gerçekleştirebilmek için babası Selâhaddîn-i Eyyübî gibi karizmatik olması gerekiyordu. Babasının el-Melikü'l-Efdal'i en iyi şekilde yetiştirmesine rağmen zamanın en muktedir hükümdarından sonra tahta geçmek ve o boşluğu doldurmak oldukça zordu. Bu açıdan bakıldığında el-Melikü'l-Efdal'in iktidarı amcasına kaybetmesini sadece tecrübesiz ve genç olmasına vermemek gereklidir.³³

El-Melikü'l-Efdal tahta geçtikten sonra ilk olarak ümeradan biat almış ve amcası Âdil'den de biat aldıktan sonra devlet yönetimini şekillendirmek için harekete geçmiştir. Uzun yıllardan beri babası Selâhaddîn-i Eyyübî'nin emir ve bürokratlarıyla mı yoksa birlikte siyaset yaptığı emir ve bürokratlarla mı yönetmeye devam edecekti? Yahut yeni bir yönetim mi organize edecekti? Dahlmans ve Humphreys'e göre el-Melikü'l-Efdal babasının memlûklerine kızgındı ve onlarla birlikte olmak istemiyordu. Ayrıca el-Melikü'l-Efdal babası ve emirleri tarafından politik konulardan ve yönetimden sistematik bir şekilde dışlandığı için kendi bürokrasisi tam oturmamış olup dolayısıyla bu tecrübeden uzak kalmıştı. Bu durum el-Melikü'l-Efdal tarafından unutulmamış ve babasının emirlerine kırgınlığı belirgin hale gelmişti. El-Melikü'l-Efdal babasının ölümüyle birlikte biat eden ümeranın çoğunun biat yeminlerinde samimi olmadıklarını fark etmişti. Bu durum el-Melikü'l-Efdal'in hoşuna gitmemiş olup bu duruma tepki göstermek için uygun bir zamanı beklemiştir.³⁴

ZİYAEDDİN İBNÜ'L-ESİR'İN EL-MELİKÜ'L-EFDAL DÖNEMİNDEKİ KONUMU VE FAALİYETLERİ

El-Melikü'l-Efdal şehzadeligi döneminde babasının hizmetinde bulunan belagat âlimi ve münekkit Ziyâeddin İbnü'l-Esîr'in ilminden, kişiliğinden ve dostluğundan oldukça etkilenmiş ve babasından onu

³² İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, c. 12, s. 89; Süryani Mihail, *Vekayiname*, c. 2, s. 290; İbn Kesir, *el-Bidâye*, c. 13., s. 75; Şeşen, *Anadolu Tarihiyle İlgili Bahisler*, s. 362; Sezgin, Fuat, "İslâm Bilim Tarihinde Duraklamanın Başlangıcı ve Yaratıcılığın Son Bulmasının Nedenleri, Orta Asya'da İslâm -Temsilden Fobiye-", (2012), c.1., s. 165.

³³ Humphreys, a.g.e., s. 89; İbn Hallikan, c. 3, s. 158; s. 419; c. 5, s. 152; İbn Kesir ,c. 13., s. 20; İbn Vasıl, *Müferric*, c. 3, s. 11; Özçetin, Merve - Ali Eminoglu, "Ziyâeddin İbnü'l-Esir ve Kifâyetu't-Tâlib fi Nakdi Kelâmi's-Şâ'ir ve'l-Kâtib Adlı Eserinin Arap Dilindeki Yeri ve Önemi", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi]*, 2019, sayı: 48, s. 397-419 - Türkçe [D00198], s. 396.

³⁴ Dahlmans, s. 46; R. Stephen Humphreys, *From Saladin to the Mongols: The Ayyubids of Damascus, 1193-1260*, Albany, State University of New York Press, 1977., s. 91-92; Kaya, s. 143-144; Oflaz, s. 74;

kendi hizmetine vermesini talep etmiştir. Selâhaddin ise yakın dostu Kadı el-Fâzıl'ın kendisine tavsiye etmiş olduğu bu âlimden etkilenmiş olmalı ki onu bırakmak istememiş, fakat oğlunun isteğine de olumsuz cevap vermemiştir. Bu yüzden İbnü'l-Esîr'e kendisiyle oğlu arasında bir tercih yapmasını söylemiştir. Ziyâeddin ise el-Melikü'l-Efdal'in kendisine karşı olan teveccühü nedeniyle onu tercih etmiş ve sır kâtibi olmuştur.³⁵ Bu durum haliyle İbnü'l-Esîr ile el-Melikü'l-Efdal arasındaki ünsiyetin artmasına ve birbirlerine yakınlaşmalarına neden olmuştur. Şurası muhakkaktır ki Ziyâeddin çok iyi bir âlim olmasına karşın Selâhaddin'in yanında fazla kalmadığından ve onunla teşriki-mesaide bulunmadığından Eyyûbî devleti ve Selâhaddin'in devlet yönetimi ile ilgili çok fazla tecrübesi olamamıştır. Bir diğer olumsuz durum ise el-Melikü'l-Efdal'in bağımsız bir bölgede hüküm sürmemesi ve babasının gölgesinden kurtulamamasından dolayı hizmetinde bulunduğu sultanın tecrübe eksikliğidir. Bu durum Selâhaddin-i Eyyûbî'nin tam anlamıyla teşkilatlanma noktasında kalıcı değişiklikler de yapılmadığından onun vefatıyla birlikte bütün problemler bu ikiliye yani el-Melikü'l-Efdal ile İbnü'l-Esîr'in kucağına düşmesine sebep olmuştur. Araştırmacılara göre Ziyâeddin İbnü'l-Esîr genç, tecrübesiz, mağrur ve egoist bir kişiliğe sahipti ki bu durum anektotlarla da doğrulanabilmektedir.³⁶ Fakat bir devlet adamının iddialara göre "egoist" olması onun iyi bir yönetim sergilemeyeceği anlamına gelmemekteydi. Tarihte pek çok hükümdar ve devlet adamı bu tarz ithamlarla karşı karşıya kalmıştı. Bu yüzden başarı veya başarısızlığı sadece yöneticilerin kişiliğine bağlamamak daha doğru olacaktır.³⁷

Selâhaddin-i Eyyûbî'nin vefatıyla birlikte el-Melikü'l-Efdal tarafından Eyyûbî devletinin veziri olarak tayin edilmiş ve onu en yakın adamları arasına almıştır. Biat meselesi ve el-Melikü'l-Âdil'in tutumlarını gören Ziyâeddin İbnü'l-Esîr sultanı uyarılmış ve ona bazı tavsiyelerde bulunmuştur. Ziyâeddin İbnü'l-Esîr'e göre Selâhaddin döneminde görev alan emir ve bürokratlar el-Melikü'l-Efdal'i tecrübesiz ve toy görmekteydiler. Bu emirler el-Melikü'l-Efdal'i kendilerinin yetiştirdiklerini düşünerek üzerinde haklarının olduğunu varsayıyorlardı. Sultanın babasının yanında devamlı bulunduğu için küçükliğünden beri tanıyorlar ve onun her sırrına vakıflardı. Bu durum onlara sultana karşı laubali tavır takınmalarına, küçük görmelerine ve otoritesini tanınamalarına sebebiyet veriyor ve sultanı hafife alıyorlardı. Mamafih emirlerin biat ederken tutundukları tavır belliydi. Selâhaddin zamanında onun güçlü otoritesiyle devletin bütününe hâkimdi. El-Melikü'l-Efdal ise sadece Dımaşk ve ona bağlı olan bölgelere hâkim olduğundan bu durum babasının emirlerini tatmin etmeyecek ve zengin Mısır toprakları onlara daha cazip gelecek ve Mısır'a gidip el-Melikü'l-Aziz'e hizmet edeceklerdi. Ziyâeddin İbnü'l-Esîr, tüm bunları göz önünde bulundurarak bunların yerine yeni hükümdarın otoritesini kabul edebilecek emirlerin tayin edilmesi hususunda sultanı uyarmıştır.³⁸

Ziyâeddin İbnü'l-Esîr ile birlikte onun yakın arkadaşı olan Cemâl Mühâsin b. el-Acemî de aynı düşüncededeydi. Selâhaddin-i Eyyûbî'nin veliahd olarak bıraktığı ve mirasını emanet ettiği el-Melikü'l-Efdal'e karşı yapılanları bu iki emir kabullenmemiş ve buna itiraz etmişlerdi. Bu yüzden el-Melikü'l-Efdal babasının emirlerini gözden düşürmüş ve onlarla birlikte çalışmak istememiştir. Bunlar arasında

³⁵ İbn Hallikan, c. 5, s. 389.

³⁶ Ziyâeddin İbnü'l-Esîr'in kişiliği için bkz. İbn Hallikan *a.g.e.*, c. 5, s. 389-397; Mesut Bayar, "Selâhaddin-i Eyyûbînin Haçlılarla Mücadelesinde Şam Fukahasının Rolü", *Uluslararası Selâhaddin Eyyûbî Sempozyumu Bildirileri, Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, (21-23 Eylül 2016)*, 2017, c.2, s. 392; Hulûsi Kılıç,

"Ziyâeddin İbnü'l-Esîr ve Arap Edebiyatındaki Yeri", *Hiz. Nüh'tan Günümüze Cizre Sempozyumu [Cizre, 1998]*, 1999, s. 108-109.

³⁷ İbn Vasil, *a.g.e.*, c. 3, s. 10; Oflaz, *a.g.e.*, s. 82; Şeşen, Salâhaddin Devrinde Eyyûbîler Devleti, s. 340-342; Abdulhadi Timurtaş, "Ziyâeddin İbnü'l-Esîr el-Cezeri'ye Dair Bibliyografik Bir Çalışma", *Bilim Düşünce ve Sanatta Cizre (Uluslararası Bilim Düşünce ve Sanatta Cizre Sempozyumu Bildirileri)*, 2012, s. 523-537

³⁸ İbn Vasil, *a.g.e.*, c. 3, s. 10; Ebû Şâme, *a.g.e.*, c. 4, s. 246; Sibt İbn Cevzî, *a.g.e.*, c.8/1, s. 436;

babasının en gözde adamı Kadı el-Fâzıl, İbn Şeddâd ve Kâtip el-İsfahânî gibi emirler de bulunmaktaydı.³⁹ Babasının emirleri el-Melikü'l-Efdal'in bu tutumu karşısında onun hizmetinde kalmak istememişler ve Suriye'den ayrılmışlardır. Bu bağlamda el-Melikü'l-Efdal'in hizmetinden ayrılan ilk isim bir rivayete göre babasının kazaskeri olan İbn Şeddâd olmuş ve Halep'te el-Melikü'z-Zâhir'in hizmetine tir.⁴⁰Başka bir rivayette ise İbn Şeddâd ile el-Melikü'l-Efdal'in arası gayet iyi olup hükümdar kendisine fazla güvenmektedir. Kendisini yetiştiren üstadına hürmet etmekte ve onunla devlet işlerini istişare etmektedir. İbn Şeddâd'ın el-Melikü'z-Zâhir tarafından talep edilmesi üzerine el-Melikü'l-Efdal kardeşini kırmamış, çok sevdiği ve güvendiği İbn Şeddâd'ın Haleb'e gitmesine müsaade etmiştir. İbn Şeddâd el-Melikü'z-Zâhir tarafından iyi karşılanmış ve kısa bir süre içerisinde Abbasi Halifesi Nasır-Lidînillâh'a elçi olarak gönderilecek kadar önemli görevler tevdi edilmiştir.⁴¹ Bir rivayete göre el-Melikü'l-Efdal'i ilk terkeden kişi Kadı el-Fâzıl'dır. El-Melikü'l-Efdal'in büyük saygı duyduğu bir devlet adamı olan Kadı el-Fâzıl rivayete göre kendisinin de yakın dostu olduğu Ziyâeddin İbnü'l-Esîr'in icraatlerini doğru bulmuş ve Selâhaddin'in emirlerinin darıltılmasının devlete hiçbir şekilde yarar sağlamayacağını belirtmiştir. Buna rağmen el-Melikü'l-Efdal, kendisine tahta geçtikten sonra biat etmek istemeyen ümerayı gözden düşürmüş ve bu bağlamda Ziyâeddin İbnü'l-Esîr ile el-Melikü'l-Efdal aynı paralelde hareket etmişlerdir. Kadı el-Fâzıl, el-Melikü'l-Efdal tahta geçtikten yaklaşık bir sene sonra el-Melikü'l-Efdal'den izin isteyerek Mısır'a gitmiş ve el-Melikü'l-Azîz Osman'ın hizmetine girmiştir.⁴²

Selâhaddîn-i Eyyûbî dönemi bürokratlarından İmâdeddin Kâtip el-İsfahânî, Kadı el-Fâzıl'ın el-Melikü'l-Efdal'den izin alıp Mısır'a gitmesi üzerine hükümdarın huzuruna çıkarak bu durumun nedenini sormuştur. El-İsfahânî sultana Kadı el-Fâzıl gibi önemli bir devlet adamının neden Mısır'a gitmesine izin verdiğini sormuştur. Sultan da "ben ne yaptım ki o benim faaliyetlerimi kabul etmiyor" diyerek kınarlığını dile getirmiştir. Bu cevap üzerine el-İsfahânî sultana "senin yapman gereken Kadı el-Fâzıl'ın evine giderek onun babanın da tercih ettiği gibi politikalarını tercih etmen ve onu dinlemendir. Şayet böyle büyük bir tecrübeyi dinler ve emrini uygularsan senin mülkün emniyet içerisinde olur" diyerek tavsiyede bulunmuş ve Kadı el-Fâzıl'ın gönlünü almasını istemiştir. El-Melikü'l-Efdal ise el-İsfahânî'nin tüm bu söylediklerini dinledikten sonra kendisinin doğruyu bildiğini ifade etmiş ve el-İsfahânî'nin tavsiyeleriyle ilgili herhangi bir yorum yapmamıştır.⁴³ Kadı el-Fâzıl'ı el-Melikü'l-Efdal'e tavrı almasına neden olan husus Fahreddin Çerkes, Fârisüddin Meymûn el-Kasrî ve Şemseddin Sunkur el-Kebir gibi Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin en yakın emirlerinin el-Melikü'l-Efdal'i terkedip Mısır'a gitmeleriydi. Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin en yakın adamlarından olan Kadı el-Fâzıl'ın Selâhaddin'in varis bıraktığı el-Melikü'l-Efdal'i terk etmesinde Ziyâeddin İbnü'l-Esîr'in etkisi olsa da en büyük neden el-Melikü'l-Efdal olup babasından sonra kendi emirleri ile birlikte yönetimini tesis etmek istemesiydi. Bu durum Fâtımîler döneminden itibaren devamlı devletin zirvesinde bulunan ve çok önemli görevlerde bulunan Kadı el-Fâzıl'ın pasifize edilmesi demektir. Bu durum Kadı el-Fâzıl tarafından kabul görmemiş ve kendi adamlarının el-Melikü'l-Efdal tarafından reddedilmesi üzerine Dımaşk'tan gitmek gerektiğini anlamıştı. Başta Kadı el-Fâzıl olmak üzere Selâhaddin'in en yakın arkadaşları ve emirlerinin Mısır'a gelmeleri el-

³⁹ Humphreys, el-Melikü'l-Efdal'in gözden düşürdüğü emirlerle ilgili herhangi bir müsadere uygulamadığını ve onları görevden aldığına herhangi dair bir kayıdın bulunmadığını ve kendi adamlarını onların yerine atadığına dair kayıtların belirgin olmadığını ileri sürmüştür. Bkz.; Humphreys, *a.g.e.s.* 92

⁴⁰İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-haleb*, c. 3, s. 77; İbn Hallikân, *Vefeyât*, c. 7, s. 84-100; İbn Vâsil, *Müferricü'l-kürûb*, c. 3, s. 8-9; İbnü'd-Devâdârî, *Kenzü'd-düer*, c. 7, s. 176, 178, 184, 314; Ebü's-Safâ Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh Safedî, *el-Vafi bi'l-Vefeyat*, i'tena Mahir Cerrâr. Wiesbaden 1997 c. 29, s. 196-203; İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, c. 2, s. 96-97; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, thk. Ş. Arnaût, c. 7, s.276-277;

⁴¹ İbn Vâsil, *a.g.e.*, c. 3, s. 8,12.

⁴² İbn Vâsil, *a.g.e.*, c. III, s. 11; Kaya, *a.g.e.*, s.147; Fatih Yahya Ayaz, "Abbâsiler'den Mısır'da Kurulan Hanedanlara Vezirlik Müessesesi", *İslam Araştırmaları Dergisi*, 2012, sayı: 28, s. 136.

⁴³ İbn Vâsil, *a.g.e.*, c. 3, s. 8; İbn Hallikân, *Vefeyât*, c. 5, s. 147-153;

Melikü'l-Azîz tarafından büyük bir memnuniyetle karşılanmasına neden olmuştur. Kendisinin veliaht olmamasına rağmen babasının maiyetinin kendisine sığınması ona hükümdarlık yolunu açmış ve bu durumu meşrulaştırıcı olarak görerek saltanat iddiasına girişmiştir.⁴⁴

El-Melikü'l-Efdal'in yanından ayrılan emir ve bürokratların önemli bir kısmı el-Melikü'l-Azîz'in hizmetine girmişler ve böylece el-Melikü'l-Efdal aleyhine Mısır'da bir muhalefet bloğu oluşmuştu. El-Melikü'l-Efdal'in yanından ayrılan emirler el-Melikü'l-Azîz'i ağabeyine doğru kışkırtıp Suriye üzerine bir sefere çıkmasını istiyordu. Bu emirler ikiyüzlü davrandığından Ziyâeddin İbnü'l-Esîr'in sultana yaptığı ikazların ne kadar haklı olduğu ortaya çıkmıştı. Mamafih bu emirler el-Melikü'l-Efdal'e yemin eden kardeşler arasında ortaya çıkabilecek herhangi bir savaşa müdahil olmayacaklarına dair yeminlerinde şart koşmuşlardı.⁴⁵ Mısır'a geldiklerinde el-Melikü'l-Azîz'in elindeki askeri gücü gördüklerinde bu tavırlarından vazgeçmişler ve ilk iş olarak el-Melikü'l-Azîz'i ağabeyine kışkırtmak olmuştu. El-Melikü'l-Azîz ise bu kışkırtmalardan etkilenmiş ve askeri gücün kendisinde olduğunun da bilincinde olarak sultan olmak istemiştir. Ayrıca başta Kadı el-Fâzıl olmak üzere babasının en yakın adamlarının kendi emrine girmeleri de onun sultan olmasını meşrulaştırıcı bir etken olmuştur.⁴⁶ Her ne kadar babası el-Melikü'l-Efdal'i veliaht olarak belirlemiş olsa da kendisinin Eyyûbî devletinin kuruluş yeri olan Mısır'a hâkim olması ve güçlü bir orduya malik olması onun yönetimde ve tüm Eyyûbî hanedanı nazarında tek söz sahibi kişi olmayı istemiş olmalıdır. Babasının vasiyetine rağmen bu isteğini yerine getirmesi oldukça zordur. Nitekim onun hükümdar olmasını kabullenmeyecek kişiler arasında Dımaşk'ta el-Melikü'l-Efdal, Halep'te el-Melikü'l-Zâhir ve el-Cezire'de el-Melikü'l-Âdil bulunmaktaydı.⁴⁷

EL-MELİKÜ'L-AZİZİN SALTANAT ARZUSU VE EL-MELİKÜ'L-ÂDİLİN YÜKSELİŞİ

El-Melikü'l-Efdal'in veziri Ziyâeddin İbnü'l-Esîr el-Melikü'l-Efdal'in gözden düşürdüğü ümeranın faaliyetlerinden haberdar olunca sultan ile istişare etmiş ve bu durumun önüne geçebilmek amacıyla Kudüs'ü kardeşi el-Melikü'l-Azîz'e vermesini tavsiye etmiştir.⁴⁸ el-Melikü'l-Efdal böylece hem kardeşi el-Melikü'l-Azîz'in iyi niyetini kazanmış hem de eski adamlarının suiistimallerini önlemiş olacaktı. Vergi geliri olmayan Kudüs'ün el-Melikü'l-Efdal'e yük olduğunu, buna mukabil el-Melikü'l-Azîz'in manevi değeri yüksek olan Kudüs'ü istediğini bildiğinden her iki taraf ta kazançlı çıkacaktı. El-Melikü'l-Azîz ağabeyinin bu kararından memnuniyet duymuş ve Kudüs emiri İzzeddin Cordik'e haber göndererek hutbenin kendi adına okunmasını emretmişti. El-Melikü'l-Efdal'in Kudüs naipleri sultanın bu karardan hoşnut olmamışlar ve sert bir şekilde karşı çıkmışlardır. Bunun nedeni ise Selâhaddin'in Kudüs'ün gelirleri için kurduğu vakfın gelirlerinin emirler tarafından süistimal edilmesidir.⁴⁹ Bu durumun ortaya çıkmasından korkan emirler el-Melikü'l-Azîz'in kendilerini cezalandıracağını biliyorlardı. El-Melikü'l-Efdal'e başvurarak Kudüs'ün bütün gelirlerini kendilerinin karşılayacakları sözünü vererek buranın idaresini kardeşine bırakmamasını talep ettiler.⁵⁰ El-Melikü'l-Efdal veziri İbnü'l-Esîr'in tavsiyesiyle almış

⁴⁴ Kaya, *a.g.m.* s. 147; Ebû Şâme, *Kitâbü'r-Ravzateyn*, c.1, s.192; c.2, s.241-244; İbn Ebû Usaybia, *Uyûnü'l-enbâ*, c.2, s.205; İbn Hallikân, *Vefeyât* (Abdülhamid), c.2, s. 333-337; c.6, s.219-224; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, c. 8, s.1-51; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, c. 21, s.338-344; İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlik*, c.12, s. 107-192; Safedî, *el-Vâfi*, c. 18, s. 335-379; Sübkî, *Tabakâr*, c.4, s.253; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. 13, s.24; İbnü'l-Furât, *Târîh* (nşr. Hasan Muhammed eş-Şemmâ'), Basra 1969, c. 4/2, s. 184-191; Şeşen, *Salâhaddin Devrinde Eyyûbîler Devleti*, s. 4-7, 329-330; Şeşen, *Salâhaddin Eyyûbî ve Devlet*, İstanbul 1987, s. 379-381, 395-396; Enes Taş, *a.g.e.*, s. 81.

⁴⁵ İbn Şeddâd, *a.g.e.*, s. 361-362; İbn Esîr, *el-Kamil*, c.10, s. 225; Runciman, *a.g.e.*, c. 3, s. 69.

⁴⁶ İbn Vâsıl, *a.g.e.*, c. III, s. 12.; Kaya, *a.g.e.*, s.147; Oflaz, *a.g.e.*, s. 83;

⁴⁷ İmâdüddin el-İsfahânî, *el-Fethü'l-kussf*, nşr. M. Mahmûd Subh, Kahire 1962, s. 114, 144.

⁴⁸ İbn Vâsıl, *a.g.e.*, c. III, s. 15; Makrizî, *es-Sülûk*, c. I/I, s. 143.

⁴⁹ İbn Hallikan, *a.g.e.*, c 7, s. 207; Dahlmans, *a.g.e.*, s. 48; Humpreys, *a.g.e.*, s. 93-94; Kaya, *a.g.e.*, s. 147; Bedrettin Basuğuy, *a.g.e.*, s. 574.

⁵⁰ İbn Vâsıl, *a.g.e.*, c.3, s. 15; Makrizî, *es-Sülûk*, c. 1/1, s. 143.

olduğu bu karardan vazgeçmiş ve Kudüs'ü kardeşine devretmemiştir. Bu duruma çok kızan ve verdiği sözde durmayan abisiyle arasındaki muhalefet eskisinden daha fazla olmuş ve el-Melikü'l-Efdal'e bağlı olan topraklara saldırı hazırlığına girişmiştir.⁵¹

1194 yılında el-Melikü'l-Azîz ağabeyine mektup göndererek hutbenin kendi adına okutulmasını ve sikkenin kendi adına basılmasını talep etmiş ve ordusuyla birlikte Suriye seferine çıkmıştır. El-Melikü'l-Efdal hem ordusunun yeterli olmadığını bildiğinden hem de ağabeyine karşı bir ittifak oluşturmak istediğinden kardeşinin isteklerini yerine getirmeye hazır olduğu haberini vermiştir. El-Melikü'l-Efdal kan dökülmesini istemediğinden böyle bir fedakârlık yaptığı anlaşılıyor. İmâdeddin el-İsfahanî de Selâhaddin'in bırakmış olduğu devletin kısa zaman içerisinde bir kaosa girmesinden oldukça rahatsızdı ve bir an önce barışın sağlanmasını istiyordu. El-Melikü'l-Efdal'in bu fedakârlığından oldukça hoşnut kalmış ve barış için çaba sarfetmiştir.⁵² Ziyâeddin İbnü'l-Esîr ise el-Melikü'l-Efdal'in bu kararına karşı çıkmıştır. Her ne kadar o el-Melikü'l-Efdal ile el-Melikü'l-Azîz arasındaki tartışmanın bitmesini isteyenler arasında olsa da bunun için el-Melikü'l-Efdal'in saltanatı el-Melikü'l-Azîz'e bırakmasına razı olmamıştır. Ziyâeddin İbnü'l-Esîr sultana kendisinin Selâhaddin'in varisi olduğunu ve bu yüzden de hutbe ve sikkenin onun hakkı olduğunu vurgulamıştır.⁵³ El-Melikü'l-Efdal ise saltanatı kardeşine bırakmaktan vazgeçmiştir. El-Melikü'l-Azîz ağabeyinin saltanatını kendisine bırakmaması üzerine Dımaşk'ı almak için ordusunu harekete geçirmiştir. El-Melikü'l-Efdal ise kendisine çok güvendiği amcası El-Melikü'l-Âdil'den ve diğer meliklerden yardım istemiş ve Mısır'a karşı bir ittifak bloğu oluşturmuştur.⁵⁴

El-Melikü'l-Azîz'in Dımaşk'ı alması ile sadece büyük sultan olmakla kalmayacak diğer beldeleri ele geçirmek için mücadele edecekti. Müttefikler ne olursa olsun Mısır'daki el-Melikü'l-Azîz'in ordusuyla baş edecek güce sahip değildi. Bunun için iki kardeş arasında barışı sağlayabilmek için el-Melikü'l-Âdil arabulucu oldu. El-Melikü'l-Âdil yeğenine babasının taksimatını bozmamasını Dımaşk'ı ve diğer bölgeleri almamasını ve Mısır'a dönmesini söylemiştir. Müttefiklerin kararlı olduğunu gören el-Melikü'l-Azîz, Dımaşk'ı zapt etmenin de imkânsızlığını görünce saldırmaktan vazgeçmiş ve barış için görüşmelere başlamıştır (1194).⁵⁵ El-Melikü'l-Azîz kuşatma esnasında ağır bir hastalığa yakalanmış ve Sibt İbnü'l-Cevzî'ye göre bu hastalığı dolayısıyla barış gerçekleşmiştir.⁵⁶ El-Melikü'l-Azîz manevi değeri yüksek olan Kudüs ve Filistin şehirlerini elde etmiş, diğer melikler ise buldukları yerleri korumuşlardır.⁵⁷

EL-MELİKÜ'L-EFDAL'İN SALTANATI KAYBETMESİNE GÖTÜREN SAIKLER

El-Melikü'l-Efdal tahta geçtikten sonra pek çok meseleyle ilgilenmiş ve zihnen oldukça yorulmuştur. El-Melikü'l-Azîz'in Dımaşk muhasarası başarısızlıkla sonuçlandıktan sonra kendisini işret meclislerine, oyun ve eğlenceye vermişti. El-Melikü'l-Âdil ise yeğenin zaafalarını bildiğinden onun halkın ve emirlerinin gözünden düşmesi için işret meclislerine katılmasına herhangi bir şey dememiş, bu duruma izin vermiş ve günahlarını gizlice değil de aleni bir şekilde yapmasını tavsiye etmiştir. El-Melikü'l-Âdil'in yeğenine vermiş olduğu tavsiyeler yüzünden el-Melikü'l-Efdal kendini iyice eğlenceye vermiş ve bütün vaktini içki ve eğlenceye verdiğinden halktan kopuk bir yönetim sergilemişti. El-Melikü'l-Efdal veziri-

⁵¹ İbn Vâsıl, *a.g.e.*, c. 3, s. 26; Sezgin, *a.g.e.*, s. 165; Harun Yılmaz, "Eyyûbî Dönemi Beytül Makdis Medreseleri: Kuruluş, İşleyiş ve Fonksiyon", *Beytül Makdis Araştırmaları Dergisi*, (2018), c. 18, sayı: 2, s. 6-7.

⁵² İbn Vâsıl, *a.g.e.*, c. 3, s. 27-28.

⁵³ Makrizî, *es-Sülûk*, c. 1/1, s. 144; Ebü'l-Ferec, *a.g.e.*, c. 2, s. 468;

⁵⁴ İbnü'l-Esir, *a.g.e.*, c. 12, s. 105; İbn Vâsıl, *a.g.e.*, c. 3, s. 18-19; Dahlmanns, s.48

⁵⁵ İbnü'l-Esir, *a.g.e.*, c. 12, s. 99; İbn Vâsıl, *a.g.e.*, c. 3, s. 30.

⁵⁶ Sibt İbn Cevzî, *a.g.e.*, c. 8/1, s. 436.

⁵⁷ İbn Vâsıl, *a.g.e.*, c. 3, s. 34; Sibt İbn Cevzî, *a.g.e.*, c. 8/1, s. 436; Ebû Şâme, *a.g.e.*, c. 4, s. 248; Bedrettin Aytaç, *a.g.e.*, s. 162.

nin de uyarılarıyla bir süre sonra kendisine çeki düzen vermiş ve yaptıklarından tövbe ederek oyun ve eğlenceyi bırakmıştır. Kendisini tamamen ibadete ve zahidane yaşamaya adanmış, mushaf yazmaya başlamış ve vezirinden belağat dersleri almıştır. Bu durum onun devlet işlerini belli bir düzene sokmayı başarmasına sebep olmuştur. Ancak çevresinde babasının tecrübeli emirleri kalmamıştı. Ziyâeddin İbnü'l-Esîr dışında tecrübe sahibi bir devlet adamı kalmamış ve sadece onun nasihatlerini dinlemek zorunda kalmıştır.⁵⁸

El-Melikü'l-Azîz'in hastalığı ortadan kalkıp tam anlamıyla iyileştikten sonra kendisine Dımaşk ümerasından oldukça önemli katılımlarla güçlenmiştir. Bunlar arasında Aclun emiri İzzeddin Üsâme, Şemseddin Salar gibi babasının kurmuş olduğu Salâhiyye memlûklerinin liderleri bulunmaktaydı. Bunlar el-Melikü'l-Efdal'e biat ederken çekinceli davranışlar arasında yer almaktaydılar. Ziyâeddin İbnü'l-Esîr bu kişilerin sadakatsiz olabilecekleri endişesiyle sultanı uyarmıştı. Babasının memlûkleri Mısır'a gittiklerinde orada var olan ve babasının amcası Esedüddin Şirkûh'un kurmuş olduğu Esediyye memlûklerini tasfiye yoluna gitmişlerdir. Bu durum Esediye emirlerinin Dımaşk'a sığınmalarına ve el-Melikü'l-Efdal'in hizmetine girmelerine neden olmuştur. Bu konu Salâhiyye emirlerini de endişelendirmiş ve el-Melikü'l-Azîz'i uyarak el-Melikü'l-Efdal'in gittikçe güçlendiğini ve yakında Mısır'ı elinden alabileceği uyarısını yapmışlardır. Bu yüzden bir an önce hazırlanıp Dımaşk'ı muhasara etmesini salık vermişlerdir.⁵⁹

El-Melikü'l-Azîz, hastalığının şiddeti yüzünden kardeşi ve amcasıyla barış yapmak zorunda kalmıştı. İktidarının devamı için Dımaşk'ın kardeşi el-Melikü'l-Efdal'den alınması gerekiyordu. Yoksa Suriye ve el-Cezire birleştiği takdirde Mısır'daki hâkimiyetin bir anlamı olmayacak ve iktidardan düşecekti. Diğer taraftan el-Melikü'l-Efdal kendisine katılan Esediyye memlûkleriyle büyük bir güç ve moral kazanmıştı. Onların da getirdiği haberlerle kardeşinin kendisine saldıracağını ve Dımaşk'ı elinden alacağına dair kanaatleri artmıştı. Bu konu üzerine emirleriyle istişare etmeye başladı. Emirleri iki ayrı düşünceydi. Daha yaşlı olan ve babası Selâhaddin döneminden kalan emirlerden İmâdeddin Kâtib el-İsfahanî iki tarafın arasının bulunmasını ve bu işin tefrika olmadan çözümlenmesini istiyorlardı. El-Melikü'l-Azîz'in Dımaşk'ı muhasara etmesinin önüne geçmek için el-Melikü'l-Efdal'in daha önce de devretmek istediği saltanat hakkını kardeşine bırakmasını, hutbe ve sikkenin onun adına olacağını bildirmesini tavsiye ettiler. Böylece Dımaşk muhasara edilmeyecek ve kan dökülmeyecekti. Bu görüşte olanların bir diğer endişesi ise el-Melikü'l-Âdil'in iktidarı ele geçirmesi ve sultan olmasıydı.⁶⁰

Selâhaddin sonrası devlet merkezî bir yapıdan uzaklaşmış ve coğrafi olarak da bölünmüştü. Ayrıca Suriye'deki emirler ikiye bölünmüştü. Statükocu grubun lideri olan İmâdeddin Kâtib el-İsfahanî ile revizyonist/değişimci grubu temsil eden Ziyâeddin İbnü'l-Esîr'di. Statükocu grup el-Melikü'l-Efdal ile el-Melikü'l-Azîz arasındaki çatışmanın üçüncü bir kişiye fayda sağlayacağını görmüşlerdi. Bu ise kendi hâkimiyetlerinin sallanacağı anlamına gelmekteydi. Revizyonist grubun lideri olan Ziyâeddin İbnü'l-Esîr el-Melikü'l-Efdal'in hükümdarlık haklarını sonuna kadar kullanması gerektiğini ve bu konuda kesinlikle taviz vermemesini söyleyerek onu müttefik arayışına yönlendirmiştir. Ziyâeddin İbnü'l-Esîr'e göre el-Melikü'l-Âdil ve diğer Eyyübî melikleri ile bir an önce ittifak yapmalıydı ki hem Dımaşk'taki hâkimiyetini korusun hem de hükümdarlık haklarını kardeşine bırakmasın. El-Melikü'l-Efdal ya amcasına ve di-

⁵⁸ İbn Vasil, *a.g.e.*, c. 3, s. 40; İbn Kesîr, *a.g.e.*, c. 16, s. 664; Makrizî, *es-Sülûk*, c. 1/1, s.145.

⁵⁹ Makrizî, *es-Sülûk*, c. 1/1, s. 146-147;

⁶⁰ İbn Vasil, *a.g.e.*, c. 3, s. 27-28; Ahmet Demir, "Medreselerin Gelişmesinde Eyyübîlerin Rolü, Medrese ve İlahiyat Kavşağında İslâmî İlimler" (*Uluslararası Sempozyum*): 29 Haziran - 1 Temmuz 2012, (2013), cilt: 2, s. 462.

ğer meliklere bağlı olarak saltanat sürecekti ya da statükocu grubun tavsiyesine uyararak Dımaşk'taki hâkimiyetini koruyacak ama saltanatını kaybedecekti. El-Melikü'l-Efdal veziri Ziyâeddin İbnü'l-Esîr'in tavsiyelerine kulak vererek Caber kalesinde bulunan amcasının yanına giderek onun desteğini yanına aldı.⁶¹ Halep hükümdarı el-Melikü'z-Zâhir ile Hama emiri el-Melikü'l-Mansûr da kendisine yardım edeceklerine dair söz verdiler. El-Melikü'l-Efdal Dımaşk'tan ittifak görüşmeleri için ayrıldığında kumandanlarına amcası Adil'in kendisinden önce Dımaşk'a ulaşırsa şehre alınması talimatını vermişti. El-Melikü'z-Zâhir ittifak görüşmesinde ağabeyini el-Melikü'l-Âdil'e karşı uyarmış ve ona çok güvenmemesi gerektiği noktasında ikaz etmiştir. El-Melikü'l-Efdal ise kardeşinin bu ikazlarına kulak asmamış ve amcasına şeksiz güvenmeye devam etmiştir.⁶² El-Melikü'l-Efdal ve Ziyâeddin İbnü'l-Esîr iktidarının yolunun el-Melikü'l-Âdil'in desteğinden geçtiğini biliyorlardı. El-Melikü'l-Âdil ise ordusuyla birlikte Dımaşk'a gelmiş ve el-Melikü'l-Efdal'den önce şehre girmişti. El-Melikü'l-Efdal amcasına hürmet göstermiş kendisi sultan olmasına rağmen kendi sancağı amcasının önünde dalgalanırken amcasının önünde değil de arkasında yürümeyi tercih etmiştir. Dışarıdan birisi kim sultan kim melik diye baksa sultanın el-Melikü'l-Âdil, ona tabi olan melikin de el-Melikü'l-Efdal olduğu zannına varırdı ki aslında durum tam tersineydi⁶³

El-Melikü'l-Azîz Dımaşk'ı muhasara etmek üzereyken işler tersine döndü. Kendisine bağlı olan Esediyye memlûklerinin lideri Seyfeddin Yazguç, el-Melikü'l-Efdal ile el-Melikü'l-Âdil'e haber göndererek ittifak teklifinde bulundu. Gönderdiği mektupta kendilerine el-Melikü'l-Azîz'i teslim etmeyi de söz verdi.⁶⁴ El-Melikü'l-Azîz tüm bu girişimler karşısında hızlıca Mısır'a dönmek zorunda kaldı. Diğer taraftan el-Melikü'l-Efdal'in kurmuş olduğu ittifak çatırdamaya başladı. Bunun nedeni ise el-Melikü'l-Âdil ile el-Melikü'z-Zâhir arasındaki çeşitli ihtilaflardı. El-Melikü'l-Âdil, yeğenlerinin güçlenmesini istemiyor ve kendisine rakip olabilecekleri saf dışı bırakıyordu. El-Melikü'z-Zâhir bu durumun farkında olduğundan ağabeyini uyarmıştı. Buna mukabil el-Melikü'l-Efdal amcasına güvenmeye ve onun birlikte hareket etmeye devam etmiştir.⁶⁵

El-Melikü'z-Zâhir, amcasıyla birlikte hareket eden el-Melikü'l-Efdal'den de uzaklaşmış ve el-Melikü'l-Azîz'in tarafına geçerek Suriye koalisyonunu bozmuştur. Busra hâkimi el-Melikü'z-Zafir de ağabeyinin Dımaşk'taki yönetimi amcası Âdil'e bırakmasından dolayı ondan ayrılmış ve el-Melikü'l-Azîz tarafına geçmiştir.⁶⁶ Bu durum el-Melikü'l-Azîz'in Dımaşk'ı muhasara etmesi için çok önemli bir fırsattı. El-Melikü'l-Efdal'dan ayrılan Salâhiyye ve Esediyye Memlûkleri ile Kürtlerden oluşan ordusuyla sefere çıktı. Fakat el-Melikü'l-Azîz'in ordusunda ciddi ihtilaflar söz konusuydu. Esediyye ve Salâhiyye memlûkleri ihtilaf halindeydi. Bunun nedeni el-Melikü'l-Azîz'in Salâhiyye memlûklerini önemli mevkiilere getirerek onları kayırması ve Esediyye memlûklerini gözden çıkarmasıydı. El-Melikü'l-Azîz'in politikası Kürtler arasındaki ihtilafın artmasına da neden olmuş ve Mihraniye Kürtlerinin reisi Hüsameddin Ebü'l-Heycâ es-Semin, El-Melikü'l-Azîz'den ayrılarak Dımaşk'a El-Melikü'l-Âdil ve el-Melikü'l-Efdal'in tarafına geçmişti. Esediyye Memlûkleri ile Mihraniye Kürtlerinin el-Melikü'l-Azîz'den ayrılması onu oldukça zayıflatmıştır. Mihraniye Kürtlerinin rakibi konumundaki Hamidiyye Kürtleri el-Melikü'l-Azîz'in

⁶¹İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, c. 12, s. 269.

⁶²Ebü Şâme, *a.g.e.*, c. 4, s. 249;; İbn Vâsıl, *a.g.e.*, c. 3, s. 43.

⁶³İbn Vâsıl, *a.g.e.* c. 3, s. 44; İbn Vâsıl, *a.g.e.*, c. 3, s. 44; Makrizî, *es-Sülûk*, c. 1/1, s. 152; Humphreys, *a.g.e.*, s.98-99; Faruk Sümer, "Eyyubi Hükümdarı El Melikül-Âdil ve Komşu Türk Hanedanları", İstanbul 1991, *Türk Dünyası Araştırmaları*, sayı 72, s.15-16.

⁶⁴İbn Vâsıl, *a.g.e.*, c. 3, s. 50-51; Ebü Şâme, *a.g.e.*, c. 4, s. 250; Humphreys, *a.g.e.*, s. 100; Sibî İbn Cevzî, *a.g.e.*, c. 8/2, s. 441.

⁶⁵Bkz. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, c. 10, s. 242; İbn Nazîf el-Hamevî, *et-Tarihü'l-Mansûri Telhîsu'l-Keşf ve'l-Beyân fi Havâdisi'z-Zamân*, Thk. Ebü'l-İd Dûdü, Dımaşk 1981, s. 6.

⁶⁶Ebü Şâme, *a.g.e.*, c.4, s. 249; Makrizî, *es-Sülûk*, c. 1/1, s. 153.

huzuruna çıkararak Mihraniye ile Esediyye'nin ihanet haberini vermiştir. El-Melikü'l-Azîz'in bu durumdan haberi olduğundan fazla şaşırmasıdır.⁶⁷ Ancak Mısır'a çekilmekten başka bir çaresi de kalmamıştır. El-Melikü'l-Azîz Eyyûbîlerin en güçlü hükümdarı iken El-Melikü'l-Âdil'in tavassutuyla gücünü ve etkisini kaybetmiş ve Mısır'a dönmek zorunda kalmıştır. El-Melikü'l-Azîz'in Kahire'ye dönme nedenlerinden birisi de Esediyye memlûklerinin reisi Bahaeddin Karakuş'un naip olarak bırakılmasıydı. Esediyye memlûklerinin el-Melikü'l-Efdal tarafına geçmelerinden dolayı onun Mısır'da idareyi ele geçirme tehlikesi vardı.⁶⁸ Salâhiyye memlûkleri hızlı bir şekilde Mısır'a geri çekildi ve yönetimi Bahaeddin Karakuş'tan devraldı. Dımaşk ittifakı başarıya ulaşmıştı. Ziyâeedin İbnü'l-Esîr'in tavsiyeleri işe yaramış ve böylelikle el-Melikü'l-Efdal saltanatını korumayı başarmıştı. Her ne kadar amcası ön planda olsa da el-Melikü'l-Efdal amcasının babasından kalan bir yadigâr olduğunu ve onun kendisine ihanet etmeyeceğine inanmaktaydı.⁶⁹

El-Melikü'l-Âdil Mısır'dan gelen haberler üzerine artık Mısır'ı ele geçirmenin önünde herhangi bir engel kalmadığını görmüş ve yeğenini huzuruna çağırarak baş başa bir görüşme yapmışlardır. El-Melikü'l-Âdil artık el-Melikü'l-Efdal'in saltanatını tanımadığını sözle olmasa da davranışlarıyla belli ediyordu. Sultan el-Melikü'l-Efdal olmasına rağmen huzuruna çağırılan El-Melikü'l-Âdil'di. Aslında durum tam tersi olmalıydı. Bu görüşmede yaptıkları antlaşmaya göre Dımaşk'ın tamamı ve Mısır'ın üçte biri el-Melikü'l-Âdil'e kalacaktı. El-Melikü'l-Efdal sultan olarak Mısır'ın üçte ikisini alarak oranın hâkimi olacaktı. Antlaşma bir rivayete göre el-Melikü'l-Âdil'in oğlu el-Melikü'l-Kâmil ile el-Melikü'l-Efdal arasında gerçekleşmiştir.⁷⁰ Eğer bu rivayet doğruysa el-Melikü'l-Âdil el-Melikü'l-Efdal'in saltanatını önemsemediğini, böyle önemli bir görüşmeye oğlu ve veliahdı el-Melikü'l-Kâmil'i göndermesiyle belli etmiştir. El-Melikü'l-Âdil kendisini artık sultan olarak addediyor, ağabeyi Selâhaddin'in veliahdı el-Melikü'l-Efdal ile kendi veliahdı el-Melikü'l-Kâmil'i eşit olarak görüyordu. Bu yüzden görüşmeyi iki melik arasında yapılmasını uygun görmüştü.⁷¹

Esediyye memlûkleri el-Melikü'l-Âdil'in yavaş hareket ettiğini ve el-Melikü'l-Azîz'in asker toplayıp Kahire'yi savunma imkânına kavuşabileceği endişesiyle mektup yazdılar. Bunun üzerine ordu hazırlanıp yola çıktı. El-Melikü'l-Âdil kumandan olarak ordunun başındaydı. Bir hükümdar gibi hareket ederek ikta dağıtmakta ve şehirlerdeki yönetimlere idareciler atamaktaydı. Bilbis'e ulaştıklarında burayı yöneten Salâhiyye kumandanlarından Fahreddin Çerkez vardı ve çok iyi korunmaktaydı. El-Melikü'l-Âdil ise yanına ağır muhasara silahlarını almadığından kaleyi muhasara etse de başarılı olamadı. Ayrıca Nil nehrinin taşması el-Melikü'l-Âdil'in ordusunun ilerlemesine imkân vermedi. Bu başarısızlık Esediyye memlûkleri ile Mihraniye Kürtlerinin tekrardan el-Melikü'l-Azîz safına geçmesine neden oldu. El-Melikü'l-Âdil'in başarısız Bilbis kuşatması onun gücünün sarsılmasına ve askerlerinin de el-Melikü'l-Efdal'e yakınlık göstermesine sebebiyet verdi. El-Melikü'l-Âdil tüm bu gelişmeleri görerek el-Melikü'l-Efdal'in kendisine tabi olmayacağını ve anlaşmaya sadık kalmayacağını düşündü. Çünkü antlaşmada Dımaşk'ın kendisine teslim edilmesi maddesi vardı. Başarısız bir sefer düzenleyen el-Melikü'l-Âdil'in Dımaşk'ı alma hakkı yoktu. El-Melikü'l-Efdal'in bürokratları el-Melikü'l-Âdil'e Dımaşk'ın teslim edilmemesi gerektiğini söylediler. El-Melikü'l-Âdil Dımaşk'ı almak bir tarafa Mısır'daki zengin topraklarını kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kaldı. El-Melikü'l-Azîz ile el-Melikü'l-Efdal arasında kalmak isteme-

⁶⁷ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, c. 10, s. 240; Kaya, *a.g.e.*, s. 150.

⁶⁸ İbnü'l-Esir, *a.g.e.*, c. 12, s. 106; İbnü'l-Adim, *a.g.e.*, c. 3, s. 134; Ebü'l-Ferec, *a.g.e.*, c. 2, s. 468; İbn Vasil, *a.g.e.*, c. 3, s. 47; Ebu Şâme, *a.g.e.*, c. 4, s. 250.

⁶⁹ Oflaz, *a.g.e.*, s. 77

⁷⁰ Sibt İbnü'l-Cevzi, *a.g.e.*, c. 8/2, s. 441.

⁷¹ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, c. 10, s. 240; Ebü Şâme, *a.g.e.*, c. 4, s. 250; İbn Vasil, *a.g.e.*, c. 3, s. 51.

yen el-Melikü'l-Âdil ikili bir tavır takınmaya başladı.⁷² El-Melikü'l-Azîz'e haber göndererek Mısır'ı terk etmemesini ve kendisinin el-Melikü'l-Efdal'i engelleyeceğini söyledi. Böylelikle el-Melikü'l-Azîz Bilbis'e takviye güçler gönderdi. El-Melikü'l-Efdal ise harekâta devam ederek Bilbis'i alıp oradan da Mısır'a yürümek niyetindeydi. El-Melikü'l-Âdil ise yeğenini engelleyerek el-Melikü'l-Azîz'e zaman kazandırdı. El-Melikü'l-Âdil, Kadı el-Fâzıl'ın arabulucu olarak gönderilmesini ve böylece iki taraf arasında tekrardan bir barış yapılmasının her iki tarafın hayrına olduğunu bildirdi. Artık el-Melikü'l-Âdil, Selâhaddin'in bütün çocuklarının hedefindeydi. El-Melikü'z-Zâhir ve el-Melikü'z-Zafir ona hiç güvenmiyordu. El-Melikü'l-Efdal de veziri Ziyâeddin İbnü'l-Esîr'in uyarmasıyla amcasına karşı daha dikkatli olmaya başladı. El-Melikü'l-Azîz ise şu anda el-Melikü'l-Âdil'e güvenmek durumundaydı.⁷³ Nitekim öyle oldu. Eyyûbî hanedanındaki bu keşmekeşten çıkarabilecek tek kişi Selâhaddin'in en güvendiği isim olan Kadı el-Fâzıl olmuştur. Kadı el-Fâzıl devletin varlığını tehlikeye sokabilecek bu fitneden kurtulmak maksadıyla olağanüstü bir çaba göstermiş ve el-Melikü'l-Âdil'in de devreye girmesiyle birlikte el-Melikü'l-Efdal ve el-Melikü'l-Azîz antlaşmışlardır. El-Melikü'l-Efdal bu antlaşma ile Kudüs ve Filistin'i geri almıştı. Bu antlaşma el-Melikü'l-Efdal için oldukça önemli olup hem saltanatını korumuş hem de babasının kendisine devrettiği dönemdeki sınırlara tekrardan kavuştu. El-Melikü'l-Azîz ise pişman olup geri dönen Esediye memlükleri ile ve Mihraniye Kürtlerini affederek onlara topraklarını geri verdi. El-Melikü'l-Âdil ise el-Cezire'deki hâkimiyet sahasının yanında Mısır'daki topraklarını muhafaza etmişti. Ayrıca Mısır'da kalarak el-Melikü'l-Azîz'in devlet işlerini düzeltmesi için onun atabeyi oldu.⁷⁴

El-Melikü'l-Âdil Bilbis'te başarılı olmasa da yaşanan bu krizde fırsatları kendi lehine çevirdi. Onun ailenin en büyüğü olması, kıvrak zekâsı ve siyasî dehası dolayısıyla tüm olanların bir şekilde üstesinden geliyordu. Gücünün yetmediği yerde diplomasiyi kullanıyor, diplomasının yetmediği yerlerde ikili bir tavır takınıyor ve kardeşler arasındaki ihtilaflardan istifade ediyordu. El-Melikü'l-Âdil Mısır'a gelerek devletin en zengin ve en büyük bölgesini yönetmeye başlaması, onun Eyyûbî devletindeki konumunu daha da arttıracaktı. Bununla beraber Esediye memlükleri ile Mihraniye Kürtlerinin affedilmesini sağlayarak onların güvenini kazandı. El-Melikü'l-Âdil Dımaşk'ta nasıl el-Melikü'l-Efdal'in işlerine müdahale ediyorsa burada da aynısını yaparak el-Melikü'l-Azîz'i pasif hale getirmeyi başarmıştır. El-Melikü'l-Azîz de el-Melikü'l-Efdal gibi Mısır'daki yönetimi amcasına bırakma noktasında istekli olduğu görülmektedir.⁷⁵ El-Melikü'l-Âdil Mısır'da olmasının vermiş olduğu güvenle artık bir hükümdar gibi hareket etmeye başladı. El-Melikü'l-Azîz'in kendisini zor durumdan kurtaran amcasına herhangi bir itirazda bulunmamıştır. El-Melikü'l-Âdil, el-Melikü'l-Efdal'in hizmetinden ayrılan eski Dımaşk kadısı ve hâlihazırda Mısır kadılıkudatı Muhyiddin b. Asrun'u azletti. Onun yerine kendisine daha yakın olan Zeyneddin Yusuf ed-Dımaşkî'yi atadı. Bu durum el-Melikü'l-Azîz'in artık yönetimde herhangi bir etkisinin kalmadığı anlamına da gelmekteydi.⁷⁶

El-Melikü'l-Efdal Bilbis seferinden sonra Dımaşk'a dönmüş ve kardeşiyle yapmış olduğu antlaşmayla büyük kazanımlar elde etmiştir. Bu başarısının ardında şüphesi ki Ziyâeddin İbnü'l-Esîr'in etkisi vardı. El-Melikü'l-Âdil Mısır'a gittikten sonra güvendiği isimlerin başında geliyordu. İbnü'l-Esîr hakikatleri el-Melikü'l-Efdal'e söylüyor ve onu amcasının faaliyetleri hakkında bilinçlendiriyordu. Ayrıca Dımaşk'ta var olan bürokratların çoğunun el-Melikü'l-Âdil'e meyilli olduğunu ve bu kişilerin görevlerinden alın-

⁷² İbn Esîr, *el-Kâmil*, c.10, s. 240.

⁷³ Ebû Şâme, *a.g.e.*, c. 4, s. 249.

⁷⁴ Humphreys, *a.g.e.*, s. 101; İbn Vâsil, *a.g.e.*, c. 3, s. 53-54; İbn Esîr, *el-Kâmil*, c. 13, s. 107; İbnü'l-Adim, *a.g.e.*, c. 3, s. 135; Dahlmans, *a.g.e.*, s. 56-57.

⁷⁵ İbn Vasil, *a.g.e.*, c. 3, s. 52; Ofiaz, *a.g.e.*, s. 95; Kaya, s. 154

⁷⁶ İbn Vasil, *a.g.e.*, c. 3, s. 39, 54;

ması tavsiyesinde bulunuyordu. Bu durum ise hem Dımaşk'ta hem de Mısır'da el-Melikü'l-Âdil yanlılarının tepki göstermesine neden oldu. El-Melikü'l-Âdil yanlıları Kahire'ye gitmeye ve Dımaşk'tan ayrılmaya başladılar. El-Melikü'l-Âdil de yeğenine mektup yazarak vezirini görevden alıp yanından uzaklaştırmasını tembihledi. El-Melikü'l-Efdal bu öneriyi kabul etmemiş, yoldaşı Ziyâeddin İbnü'l-Esîr'i görevden almayarak ona güvenini ortaya koymuştu.⁷⁷ Sârimüddin Kaymaz en-Necmî gibi emirler, Ziyâeddin İbnü'l-Esîr ve el-Melikü'l-Efdal'i el-Melikü'l-Âdil'e şikâyet ettiler. El-Melikü'l-Âdil tekrardan sultana başvurarak Ziyâeddin İbnü'l-Esîr'i yanından uzaklaştırmasını istediye bu isteği kabul görmedi. El-Melikü'l-Efdal amcasının kendisini terk edip el-Melikü'l-Azîz tarafına geçmesi ve Dımaşk'taki emirleri kendi tarafında çekmesi gibi pek çok nedenlerden dolayı amcasına olan güvenini kaybetmişti. Bu yüzden de veziri ve müşaviri Ziyâeddin İbnü'l-Esîr'le olan münasebetini daha da arttırarak daha fazla görevler verdi.⁷⁸ El-Melikü'l-Âdil ile el-Melikü'l-Efdal'in arasının açılmasında kabahatin Ziyâeddin İbnü'l-Esîr'de olduğunu söyleyen tarihçiler arasında Ebû Şâme, İbn Vâsıl, Sıbt İbnü'l-Cevzî gibi tarihçiler vardır. Unutulmamalıdır ki mezkûr tarihçiler el-Melikü'l-Âdil'in ve onun çocuklarının sultan olduğu dönemde yaşadıklarından dolayı el-Melikü'l-Âdil ile ilgili olumsuz bir ifade kullanmaları mümkün değildir.⁷⁹ Burada hakkı teslim eden her ne kadar kardeşi ile ilgili konulara çok değinirse de İbnü'l-Esîr'dir. O problemin ana kaynağı olarak el-Melikü'l-Efdal'in amcası el-Melikü'l-Âdil'e güveni olarak görmektedir.⁸⁰ Tarihçi İbn Nazîf ise el-Melikü'l-Âdil ile el-Melikü'l-Efdal arasındaki anlaşmazlığın Ziyâeddin İbnü'l-Esîr kaynaklı olmadığını, saltanatı elde etmek isteyen el-Melikü'l-Azîz'in ihtirasının sebep olduğunu zikreder.⁸¹ İbn Haldun da İbn Nazîf'le aynı görüşte olup el-Melikü'l-Azîz'in amcası el-Melikü'l-Âdil'i Dımaşk'ı almaya ikna etmeye çalıştığını ve böylelikle saltanatı ele geçirmek istediğini vurgulamaktadır.⁸² Tüm bunlara bakıldığında problemin ana kaynağının Ziyâeddin İbnü'l-Esîr'den ziyade el-Melikü'l-Âdil ve el-Melikü'l-Azîz'de olduğu ortaya çıkar.

YENİ DÖNEM: EL-MELİKÜ'L-AZİZ VE EL-MELİKÜ'L-ÂDİL İTTİFAKI

El-Melikü'l-Efdal amcasıyla birlikte geçirdiği günlerde birlikte gezintiye çıkıp ona sırlarını anlatmıştı. El-Melikü'l-Efdal'in sırlarına vakıf olan el-Melikü'l-Âdil onun zayıf yönlerini öğrenmiş olup Dımaşk'ı yeğeninden rahatça ele geçirebileceğini biliyordu.⁸³ El-Melikü'l-Azîz ile el-Melikü'l-Efdal arasında Dımaşk seferi için bir görüşme gerçekleşti. El-Melikü'l-Âdil Dımaşk'ı el-Melikü'l-Azîz ise sultanlığı istedi ve anlaştılar. Halep hâkimi el-Melikü'l-Zâhir amcasının faaliyetlerinden uzun zamandır rahatsızdı. Daha önce el-Melikü'l-Efdal'i ayartan ve ona istediklerini yaptıran el-Melikü'l-Âdil şimdi el-Melikü'l-Azîz tarafına geçmiş ve aynı şekilde davranmaya devam etmişti. Bu durumu kabullenemeyen el-Melikü'l-Zâhir, el-Melikü'l-Azîz'e elçi gönderip kardeşler arasında bir barış tesis etmek için çabaladıysa da sefer hazırlıklarının tamamlandığını ve ordunun sefere çıkmaya hazır olduğu Mısır'a gelen elçiler tarafından görüldü. Elçiler Halep'e Dımaşk yoluyla giderek Kahire'deki sefer hazırlıklarını haber verdiler.⁸⁴ El-Melikü'l-Efdal hemen emirlerini topladı. Statükocu grup el-Melikü'l-Efdal'e amcası ve kardeşiy-

⁷⁷ Ebû Şâme, *a.g.e.*, c. 4, s. 249; İbn Vâsıl, *a.g.e.*, c. 3, s. 44

⁷⁸ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, c. 8/2, s. 441;

⁷⁹ Ebû Şâme, *a.g.e.*, c. 1, s. 3-57; Tayyar Altıkulaç, "Ebû Şâme El-Makdisî", *TDV İslâm Ansiklopedisi* 1994 İstanbul, c. 10, s. 233-235; Cengiz Tomar, "İbn Vâsıl", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 1999 İstanbul, c. 20, s. 438-440; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb*, c.1, s.1-22; Ali Sevim, "Sıbt İbnü'l-Cevzî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 2009 İstanbul c. 37, s.87-88; İbn Hallikân, *Vefeyât*, c.3, s.142; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, Kahire 1348, c. 13 s. 194-195.

⁸⁰ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, c. 12, s. 109-110.

⁸¹ İbn Nazîf, *a.g.e.*, s. 4

⁸² İbn Haldûn, *a.g.e.*, c. 5, s. 385-386.

⁸³ İbn Vâsıl, *a.g.e.*, c. 3, s. 44.

⁸⁴ Ebû Şâme, *a.g.e.*, c. 4, s. 251; İbn Vâsıl, *a.g.e.*, c. 3, s. 57.

le antlaşma yolunu bulmasını ve gerekirse saltanatı bırakmasını tavsiye ettiler. Ziyâeddin İbnü'l-Esîr'in başını çektiği reformist grup ise Selâhaddin'in mirası olması dolayısıyla sultanlığın el-Melikü'l-Efdal'in hakkı olduğunu söylemiş ve gerekirse amcasıyla savaşmasını teşvik etmiştir. El-Melikü'l-Efdal vezirinin bu görüşünü haklı buldu. Amcasına karşı koymasını ve teslim olmamasını sağlayanlar arasında kardeşleri El-Melikü'z-Zâhir ile el-Melikü'z-Zâfir vardı ki onlar kısa zamanda Dımaşk'a gelerek ağabeylerine yardım etmek için hazır oldular.⁸⁵ El-Melikü'l-Efdal Dımaşk'ta kaim olan el-Melikü'l-Âdil'in anne bir kardeşi olan Feleküddin'i elçi olarak gönderdi. Mısır cephesi Dımaşk'ı almaya kararlıydı. El-Melikü'l-Efdal'in şartsız bir şekilde teslim olmasını, böylece kan dökülmeyeceğini ve verecekleri kararı kabul etmeleri karşılığında savaş açmayacaklarını bildirdiler. El-Melikü'l-Efdal revizyonist vezirinin de etkisiyle ağır şartları kabul etmedi.⁸⁶

EL-MELİKÜ'L-EFDAL'İN SALTANATI KARDEŞİ EL-MELİKÜ'L- AZÎZ'E DEVRETMESİ

El-Melikü'l-Âdil ile el-Melikü'l-Azîz Dımaşk'ı muhasara etmek için hızlı hareket etmişler ve el-Melikü'l-Efdal'in civar meliklerden yardım almasına fırsat tanımamışlardır. El-Melikü'l-Âdil şehrin surlarına vakıf olduğundan dolayı kimlerle işbirliği yapacağını da biliyordu. Ziyâeddin İbnü'l-Esîr'in endişeleri boşa değildi. Pek çok emirin el-Melikü'l-Âdil ile gizlice mektuplaştığını düşünüyordu ki bu şüphesi şüphesiz boş değildi. El-Melikü'l-Efdal ile Ziyâeddin İbnü'l-Esîr'in paranoyaya dönmüş olan tavırlarından el-Melikü'l-Âdil ile işbirliği yapmayan emirler de nasibini alıyorlar ve bu konudan endişe duymuyorlardı. El-Melikü'l-Âdil Dımaşk'ı içeriden fethederek kan dökmeden burasını almayı amaçlamıştı. Uzun zamandır haberleştiği emirlerle irtibat kurdu. Bunlardan birisi de el-Melikü'l-Efdal'in çok güvendiği emirlerden olan Ebü'l-İzz b. Gâlib el-Humsî idi. Dımaşk kalesinin doğu tarafının kumandanlığını yapan el-Humsî, el-Melikü'l-Âdil tarafından çeşitli vaatlerle onun tarafına geçmiş ve kaleyi muhasara eden el-Melikü'l-Âdil'e şehrin kapısını açmıştır (24 Temmuz 1196). Bir ihanet sonucu Dımaşk'ı kaybeden el-Melikü'l-Efdal durumun farkına varınca Yeşil Meydan'da bulunan kardeşi el-Melikü'l-Azîz'in ordugâhına gitti. Oradan kardeşiyle birlikte şehrin içerisine giren amcası el-Melikü'l-Âdil'in yanına gittiler. El-Melikü'l-Âdil ise şehirde amcası Şirkuh b. Şadı'nın evinde konaklamıştı. Aslında bu durum iki kardeşe de verilmiş önemli bir mesajdı. El-Melikü'l-Âdil konaklamak için bilinçli bir şekilde Şirkuh'un evini seçmişti. Şirkuh, Mısır'da Şâver'i yenip Fâtımî veziri olduktan iki ay sonra vefat etmişti. Yaşasaydı muhtemelen o devleti kuracak, Selâhaddin de onun yardımcısı olacaktı. Şirkuh'tan iktidarı devralan Selâhaddin daha sonra tahtı büyük oğlu el-Melikü'l-Efdal'e devretmişti. Şimdi devletin iki önemli merkezini ele geçiren el-Melikü'l-Âdil saltanat sırasının kendisine geçtiğini lisan-ı hal ile yeğenlerine ifade etti. Konakta yapmış oldukları görüşmede el-Melikü'l-Efdal'in iç kalede kalması kararlaştırıldı. Bu geçici süre içerisinde el-Melikü'l-Efdal'in halkın ve askerlerin yardımıyla kendilerine saldırmasından korkmuşlar ve böyle bir önlem almışlardı. Daha sonra el-Melikü'l-Azîz ile el-Melikü'l-Âdil kendi aralarında anlaşarak ona Dımaşk ve çevresine karşılık olarak Havran bölgesinde yer alan Sarhad kalesini vermeye karar verdiler. Sarhad, Eyyûbîlerin en ücra köşesinde ve Busra'nın da doğu tarafında bulunuyor ve ekonomik ve stratejik hiçbir özelliği bulunmuyordu.⁸⁷ El-Melikü'l-Âdil Eyyûbî sultanı el-Melikü'l-Efdal'in hem sultanlığını elinden almış hem de onu ücra bir şehre göndererek gözden ırak bir şekilde unutulup gitmesini amaçlamıştır. El-Melikü'l-Âdil yeğenine haksızlık yaptığını söyleyenlere yeğeninin kendisini

⁸⁵ Ebu Şame, *a.g.e.*, c. 4, s. 251; İbn Vâsıl, *a.g.e.*, c. 3, s. 59.

⁸⁶ İbn Vâsıl, *a.g.e.*, c. 3, s. 60-61.

⁸⁷ Sarhad şehri için bkz. Ebû Bekr b. Abdullah b. Aybek ed-Devadari, *Kenzü'd-dürrer ve câmiü'l-gurer*, thk. Saïd Abdülfettah Aşur, Freiburg 1972.

öldürmeyi amaçladığını, devletin bütün işlerini kifayetsiz veziri Ziyâeddin İbnü'l-Esîr'e bıraktığını, sinsî vezirin oyunlarına geldiğini, bütün emirleri devlete küstürdüğü ve şu anki durumdan Ziyâeddin İbnü'l-Esîr'in sorumlu olduğunu belirttiikten sonra kararından kesinlikle geri durmayacağını ifade etmiştir. El-Melikü'l-Efdal'e haber göndererek iç kaleyi boşaltıp Sarhad kalesine gitmesini istemiştir.⁸⁸ El-Melikü'l-Efdal henüz Dımaşk kalesini teslim etmemişti. Emirleriyle istişare ederek ne yapılması gerektiğini sordu. Bu arada el-Melikü'l-Azîz bir rivayete göre işret meclisinde sarhoşken amcasına Dımaşk'ı vermeyeceğini ifade etmiş, Fakat ayılınca sarhoş olduğunu ve bilerek söylemediğini izhar etmiştir. El-Melikü'l-Azîz ister sarhoş halde ister ayık halde olsun şu anki durumdan memnun olmadığı açıktır. Amcasının Mısır'ın yanı sıra Suriye'yi de ele geçirmesi onun Selâhaddin'in oğullarını devre dışı bırakması anlamına gelirdi ki bu durumu kimse istemezdi. Bu yüzden el-Melikü'l-Efdal'e gizlice haber gönderip iç kalede direnmesini istemiştir. El-Melikü'l-Efdal başta veziri İbnü'l-Esîr olmak üzere tüm emirleri bunun bir hile olabileceğini, bu durumu el-Melikü'l-Âdil'e haber vermesini söyleyerek hem amcasının güvenini kazanmasını hem de Âdil ile Azîz arasında bir çatlak oluşturmasını tavsiye ettiler. El-Melikü'l-Âdil kendisine bu haber ulaşınca Azîz'i kınadı. Bunun üzerine el-Melikü'l-Azîz bunun el-Melikü'l-Efdal ve veziri tarafından oynanan bir oyun olduğunu söyleyip yaşananları inkâr etti. El-Melikü'l-Azîz kardeşine oldukça fazla kızmıştı ve bir an önce Sarhad kalesine gitmesini emretti. El-Melikü'l-Efdal ile birlikte hareket eden el-Melikü'l-Zâfir'i de hapsederek Busra'yı elinden aldı. El-Melikü'l-Efdal tüm bu yaşananlar üzerine küçük yaştaki kardeşi Kutbüddin Musâ ile birlikte Sarhad kalesine gitti.⁸⁹

El-Melikü'l-Âdil Dımaşk seferinin nedeni olarak gördüğü vezir Ziyâeddin İbnü'l-Esîr'i her yerde arıyordu. El-Melikü'l-Âdil ile el-Melikü'l-Azîz tarafına geçen Salâhiyye emirleri kendisine kızgın oldukları Ziyâeddin İbnü'l-Esîr'in yakalanıp cezalandırılmasını istemişlerdir. Ziyâeddin İbnü'l-Esîr'in yakalanıp cezalandırılması demek el-Melikü'l-Efdal'in siyasî olarak bitirilmesi demektir. Çünkü en çok ona güveniyor ve onun ferasetine ve ilmine inanıyordu. El-Melikü'l-Efdal ise ona saklanmasını ve yakalanmamasını tembihledi. Ziyâeddin İbnü'l-Esîr de el-Melikü'l-Efdal'in eşyalarının konulduğu sandıklardan birisine saklandı. El-Melikü'l-Âdil ise Dımaşk'ta her yeri aramış hiçbir yerde bulamamıştı. El-Melikü'l-Efdal ise Sarhad'a gitmiş, eşyaları da gönderilmek üzere hazırlanmıştı. El-Melikü'l-Âdil bu eşyalar gitmeden önce sandıkları tek tek kontrol etti. Tek tek sandıklar kontrol edilmesine rağmen İbnü'l-Esîr bulunamadı. İbn Hallikan'a göre bulunamamasının nedeni, el-Melikü'l-Âdil'in dinlenmek için oturduğu sandıkta İbnü'l-Esîr'in bulunmasıydı. Dalgınlıkla o sandığa bakılmamış ve böylece Ziyâeddin İbnü'l-Esîr yakalanmamıştı.⁹⁰

EL-MELİKÜ'L-EFDAL'İN İKTİDARI DEVRALMA GİRİŞİMLERİ VE BAŞARISIZLIKLARI

El-Melikü'l-Âdil el-Cezire'de Mardin kuşatmasında iken Mısır'da el-Aziz vefat edince onun küçük yaştaki oğlu Melik Mansur tahta geçti (1198). Yaşı küçük olduğu için atabeyin kim olacağı ile ilgili Esediyeye ve Salâhiyye memlûkleri arasında ihtilaf ortaya çıkmış, Esediyeye memlûkleri el-Melikü'l-Efdal'i Salâhiyye memlûkleri ise el-Melikü'l-Âdil'i istemişlerdir. İki grup anlaşamayınca Kadıl el-Fâzil'a müracaat edildi. Kadıl el-Fâzil ise iktidarın Selâhaddin'in çocuklarında kalmasını ve bu yüzden de el-Melikü'l-Efdal'in el-Melikü'n-Nasır'a atabeylik yapmasının uygun olacağını ifade etti. Bunun üzerine iki grup arasında yapı-

⁸⁸ Ebu Şame, *a.g.e.*, c. 4. S. 252; Faruk Sümer, *a.g.e.*, s.17.

⁸⁹ Ebû Şâme, *a.g.e.*, c. 4, s. 253; İbn Vâsil, *a.g.e.*, c. 3, s. 67; Mustafa Kılıç, "Âlim ve Devlet Adamı Olarak Eyyubî Meliki: "el-Melikü'l-Muazzam" (576-624/1180-1227)", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (2006), c. X, sayı 2, s. 343.

⁹⁰ İbn Hallikan, *a.g.e.*, c. 5, s. 395; İbn Tağrıberdî, *a.g.e.*, c. 6, s. 126; S. Kemal Sandıkçı, "İbnü'l-Esîr Kardeşler", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (1992), sayı: 6, s. 76.

lan antlaşmada El-Melikü'l-Efdal'in Mısır'da 7 yıl süreyle el-Melikü'l-Mansûr'a atabeylik yapması kararlaştırıldı. Bunlara ilaveten El-Melikü'l-Efdal adına hutbe okunmaması, sikke bastırılmaması ve saltanat sancağının onun önünde dalgalanmaması şartı getirildi. Bu şartlarla el-Melikü'l-Efdal davet edildi. El-Melikü'l-Efdal hızlı bir şekilde veziri İbnü'l-Esîr ile birlikte Mısır'a geldi. Bu gelişmeler üzerine el-Melikü'l-Efdal'e karşı çıkan Salâhiyye memlûklerinin önde gelen emirlerinden Fahreddin Çerkez, Zeyneddin Karaca ve Kara Sungur Kudüs'e kaçtı. Kudüs'e sığınan emirler arasında Sarimüddin Kutluk, Tuğrul Silahtar, Meymûn el-Kasrî ve İzzeddin Üsâme de bulunmaktaydı. Kudüs, el-Melikü'l-Efdal'e karşı olanların güçlü bir kalesi haline geldi. Bu emirler Mardin önlerinde seferde bulunan El-Melikü'l-Âdil'e haber gönderdiler. El-Melikü'l-Efdal Salâhiyye emirlerini geri çağırır da onları ikna edemedi. Bunun üzerine diğer Salâhiyye memlûklerinin isyan etmemeleri için emirlerin hepsini tutuklattı. Bunlar arasında Alaaddin Sagir, İzzeddin Boğa el-Fârisî, Aybek Fatis ve İlbeyi Faris bulunmaktaydı. Böylece babasının emirleriyle bağını tamamen koparttı.⁹¹

El-Melikü'l-Efdal Mısır'da idareyi tamamen eline aldı. Yeniden sultan olmasa da birlik ve düzeni sağladı. Kendisinden sonra en güvendiği emir olan Esediyye memlûklerinden Seyfeddin Yazkeç'i tayin etti. El-Melikü'l-Efdal amcasının gücünün farkındaydı. Ona mektup gönderip itaatini arz etti. Amcası ise onun Mısır'a gidip atabeylik yapmasını doğru bulmadığını söyledi. El-Melikü'l-Efdal amcasından almış olduğu bu mektup dolayısıyla hayal kırıklığına uğradı. Bu durum onu el-Melikü'l-Âdil'e karşı intikam hisleriyle doldurdu. Babasının vermiş olduğu tahtı elinden alan el-Melikü'l-Âdil bununla kalmamış, yeğeninin atabeylik yapmasına da müsaade etmemişti. Oysa el-Melikü'l-Efdal amcasına itaat arz etmişti. Amcasından intikam alma fırsatı kollayan el-Melikü'l-Efdal Halep hâkimi el-Melikü'z-Zâhir tarafından gelen davet üzerine Dımaşk'ı muhasara etmeye karar verdi. El-Melikü'z-Zâhir ile birlikte Humus hâkimi Nasîrüddin Muhammed de destek verdi.⁹² El-Melikü'l-Efdal yine de temkinli hareket ederek amcasından intikam almak için harekete geçmenin erken olduğu düşüncesindeydi. El-Melikü'l-Âdil'e karşı tüm Eyyübî meliklerinin desteğini almak için Kahire'nin dışında karargâhını kurdu. Bu temkinli davranış el-Melikü'l-Âdil'in Mardin seferini bırakıp Dımaşk'a erkenden dönmesine neden oldu. El-Melikü'l-Efdal'ın emrinde Mısır ordusu olduğundan dolayı el-Melikü'l-Âdil'e göre daha güçlüydü.⁹³ Bir ara şehir düşecekti. Fakat el-Melikü'l-Âdil'in ferasetli siyaseti onu yenilgiden kurtardı. El-Melikü'l-Âdil rakiplerini alt etmenin yolunu bulmuştu. Karşı cephede bulunan emirleri yakından tanıdığı için onları kendi tarafına çekmek için her yolu kullanırdı. Bu yöntemi uygulayınca el-Melikü'l-Efdal'in önemli kumandanları el-Melikü'l-Âdil tarafına geçti. Bunlar arasında Seyfeddin Ali b. Mihrân, Fahreddin Ayaz el-Banyaî, İbn Kahdan, Miskal el-Hâdim, İbn Sadeddin Kümeşbeh, Hüsameddin İsa b. Hoşterin, Kardeşi Seyfeddin, Alameddin Gürcü, İzzeddin Derbas el-Mihranî ve Tuğrul el-Mihranî bulunmaktaydı.⁹⁴ El-Melikü'l-Efdal'in ordusundaki Kürtler yekvücut halinde hareket etmeyi kararlaştırmışlardı. El-Melikü'l-Efdal ve Esediye memlûkleri Kürtlerin bu tutumları dolayısıyla onların da diğer kumandanlar gibi El-Melikü'l-Âdil tarafına geçeceklerini düşünerek onlara güvenemedi ve ordusunu geriye çekmek zorunda kaldı.⁹⁵ Humus meliki el-Melikü'l-Mücâhid Şirkûh, Halep emiri El-Melikü'z-Zâhir, Banyas hâkimi Hüsâmeddin

⁹¹ İbn Esîr, *el-Kâmil*, c. 10, s. 256; İbn Vâsıl, *a.g.e.*, c. 3, s. 91; Ebû Şâme, *a.g.e.*, c. 4, s. 261-262; İbn Haldûn, *a.g.e.*, c. 5, s. 388; Hülya Yarar Çakıroğlu, *a.g.e.*, s. 260.

⁹² İbn Vâsıl, *a.g.e.*, c. 3, s. 9; Ahmed b. İbrâhîm el-Hanbelî, *Şifâü'l-Külûb fi Menâkib-i Benî Eyyûb*, thk. Nâzım Reşîd, Irak, 1978, s. 205; Faruk Sümer, *a.g.e.*, s. 19.

⁹³ Halil İbrahim Gök, "Artuklular - Musul Atabeyliği İlişkileri", (Mardin, 2008), *I. Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri: Artuklular, 25-26-27 Ekim 2007 Mardin*, c.1, s. 195.

⁹⁴ İbn Vâsıl, *a.g.e.*, c. 3, s. 91-92; Makrizî, *es-Sülûk*, c. 1/1, s. 178; Ebû Şâme, *a.g.e.*, c. 4, s. 262;

⁹⁵ İbn Esîr, *el-Kâmil*, c. 10, s. 258

Beşşare ve Safed hâkimi Sa'deddin Mes'ud ordularıyla birlikte Dımaşk önlerine gelene kadar harekâtı durdurdu. El-Melikü'l-Efdal önemli kumandanlarını kaybetmiş olsa da güç dengeleri tekrardan el-Melikü'l-Efdal lehine değişti. Bu durum Dımaşk halkını olumsuz şekilde etkiledi. Halk açlık ve hastalıktan kırılmaya başladı. Kudüs'te bulunan ve şu ana kadar hareket etmeyen muhalif Salahiye güçleri el-Melikü'l-Âdil'e takviye yardım gönderdiler. Onların gelmesiyle El-Melikü'l-Âdil bir nebze güçlendi. Fakat muhasara tamamıyla kalkmamıştı. El-Melikü'l-Âdil'in hazinesi tükenmiş emir ve askerlere verecek parası kalmamıştı. Dımaşk çarşısında muhasara dolayısıyla fiyatlar artmış, parası olanlar dahi alışveriş yapamamışlardı. El-Melikü'l-Âdil'in el-Cezire'deki durumu da iyi değildi. Musul, Sincar, Diyarbakir ve civar memleketlerdeki emirler muhasara edilen Adil'e tabi olmayı bırakıp el-Melikü'l-Efdal tarafına geçtiler. El-Melikü'l-Âdil doğudaki topraklarını kaybetmek üzereydi. Öyle ki el-Melikü'l-Efdal'in durumuna düşme tehlikesiyle baş başa kaldı. Bu durumu yakından gören el-Melikü'z-Zâhir güç zehirlenmesi yaşadı. Amcasının düştüğü durumu kendisinin sayesinde olduğunu zannetti. Ayrıca Musul hâkimi Nûreddin'den kendisine tabi olmasını isteyince Nûreddin, el-Melikü'z-Zâhir'in el-Melikü'l-Âdil'den farklı olmadığını gördü ve el-Melikü'z-Zâhir ve Efdal'i terketti. O Musul'a dönünce el-Melikü'l-Âdil kısmen rahatlasa da bu sefer para veremediğinden dolayı El-Melikü'l-Efdal'in eski adamları kendisini terk edip el-Melikü'l-Efdal'in saflarına dâhil oldular.⁹⁶

Caber kalesinde bulunan oğlu ve veliahdı el-Melikü'l-Kâmil hazinesiyle birlikte Dımaşk'a ulaşması Dımaşk'ı rahatlattı. Ayrıca Diyarbakır, Harran ve el-Cezire'de el-Melikü'l-Kâmil'e bağlı olan Oğuzlar Dımaşk'a ulaştılar. Onların gelişiyle muhasara nispeten hafifledi. Şehirdeki olumlu hava el-Melikü'l-Âdil'e de yansdı. Maddi güce de kavuşan el-Melikü'l-Âdil tekrardan diplomasi dilini kullanmaya başladı. El-Melikü'l-Efdal ile el-Melikü'z-Zâhir arasını bozmak için her ikisine de mektuplar gönderdi. El-Melikü'z-Zâhir'e Dımaşk'ı ona bırakacağını ve dolayısıyla sultanlığın onun hakkı olduğunu ifade etti. El-Melikü'l-Efdal'e de göndermiş olduğu mektuplarda el-Melikü'z-Zâhir'in Dımaşk'ı ve sultanlık makamını istediğini ileri sürdü.⁹⁷ Bu mektuplaşmalar devam ederken el-Melikü'z-Zâhir, el-Melikü'l-Efdal'den Dımaşk'ı istedi. Bu istek iki kardeşi birbirine karşı soğuttu. El-Melikü'l-Âdil sahte mektuplar göndermeye devam ederek kardeşlerin birbirlerinden kuşku duymasını sağladı ve başarıya ulaştı. Muhasaranın uzun sürmesi, oluşan güvensizlik ortamı ve kış soğuklarının gelmesi muhasaranın kaldırılmasına sebebiyet verdi. Müttefik güçler memleketlerine dönünce el-Melikü'l-Efdal de Mısır'a geri döndü (Aralık 1199).⁹⁸ Müttefikler gidince el-Melikü'l-Âdil bozulan düzeni tekrar eski haline çevirmek amacıyla büyük bir gayret içerisine girdi. İlk olarak müttefikler arasındaki güvensizlikten faydalanma yolunu seçti. El-Melikü'l-Efdal'e kendisinin babasının konumunda olduğunu ve adamlarına fazla güvenmemesini salık verdi. El-Melikü'l-Efdal, Salâhiyye emirlerinin kendisine olan kin ve düşmanlıklarını belirterek amcasına onları yanında tutmamasını istedi.⁹⁹ Bundan haberdar olan Salâhiyye emirleri el-Melikü'l-Âdil'i Kahire'ye saldırıya teşvik ettiler. Hiçbir şeyden haberi olmayan el-Melikü'l-Efdal hazırlıksız yakalandı. Düne kadar en güçlü orduların liderliğini yapan el-Melikü'l-Efdal'in yanında hiçbir güç ve kuvvet kalmamıştı. Eyyûbî devletinin en önemli siması olan Kadı el-Fâzıl da vefat edince (1200) el-Melikü'l-Efdal kendisine destekte bulunabilecek tek güçten de mahrum kaldı.¹⁰⁰ El-Melikü'l-Âdil, yeğeninden başkent Kahire'nin zarar görmemesi için savaşmamasını istedi. Yanında bulunan kumandanlar da el-Melikü'l-

⁹⁶ İbn Vâsıl, *a.g.e.*, c. 3, s. 100; Humphreys, *a.g.e.*, s. 114; İlyas Gökhan, "Zengiler Atabeyliği Zamanında Musul ve Çevresinde Türklerin Siyasi ve Kültürel Durumu", (Bilecik, 2014), *Irak Coğrafyasında Türk Varlığı ve Kültürü Sempozyumu, 18-19 Mayıs 2012*, s. 65.

⁹⁷ Sibt İbnü'l-Cevzi, *a.g.e.*, c. 8/2, s. 463; Ebû Şâme, *a.g.e.*, c. 4, s. 264-265.

⁹⁸ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, c. 10, s. 258

⁹⁹ Ebû Şâme, *a.g.e.*, c. 4, s. 266

¹⁰⁰ Sibt İbnü'l-Cevzi, *a.g.e.*, c. 8/2, s. 472-473; Kaya, *a.g.e.*, s. 160.

Efdal'in güçsüz olduğunu görerek savaşıma noktasında oldukça isteksiz ve taraf değiştirebilir konumdaydılar. Bu yüzden tek güvendiği emiri Seyfeddin Yazkeç'i arabulucu olarak göndermek zorunda kaldı. El-Melikü'l-Âdil yeğeninın çaresizliğini bildiğinden istediği Dımaşk'ı vermedi. Buna mukabil Meyyafarikin, Hani, Cebelcur, Diyarbakır, Sümeysat gibi nisbeten önemsiz ama Sarhad'a göre daha stratejik ve önemli şehirleri el-Melikü'l-Efdal'e bıraktı.¹⁰¹ El-Melikü'l-Efdal 5 Şubat 1200 yılında Mısır'dan çıkarak burasını amcasına teslim etti. Yeğeni el-Melikü'l-Evhad, Meyyafarikin dışındaki yerleri el-Melikü'l-Efdal'e bıraktı. El-Melikü'l-Efdal eskisine nazaran daha güçlü kaleleri almış ve güçlenmişti. Fakat saltanatı ve el-Melikü'l-Mansur'un naipliğini kaybetmişti.¹⁰²

EL-MELİKÜ'L-EFDAL'E İHANET EDEN SALAHİYYE EMİRLERİNİN PİŞMANLIĞI

Salâhiyye ümerası her ne kadar el-Melikü'l-Efdal'in düşmanı da olsalar Selâhaddin'e bağlıydılar. Düşmanlıkları sadece el-Melikü'l-Efdal'e yönelikti. Bu duruma vâkıf olan El-Melikü'l-Âdil sultan olabilmek için Salâhiyye memlûklerini dağıtıp zayıflatması gerekiyordu. Aksi durumda sultanlığı alması mümkün değildi. Melik Mansur'un sultanlığını sorgulatan el-Melikü'l-Âdil onu azledip kısa süre içerisinde kendisini sultan ilan etti. Oğlu el-Melikü'l-Kâmil'i de veliaht ilan ederek hutbelerde kendisinin ve oğlunun adını okutmaya başladı (Temmuz/Ağustos 1200).¹⁰³ El-Melikü'l-Âdil ülkedeki tüm güç odaklarının bir şekilde kendisine bağlılığını sağlayarak iktidarı elde etmişti. Fakat Eyyûbî devletini kuran Esediye ve Salâhiyye memlûklerinin arasında ciddi anlamda çekememezlik vardı. Son dönemlerde el-Melikü'l-Âdil'in Salâhiyye'ye tanıdığı imtiyazlardan dolayı Esediyye memlûkleri el-Melikü'l-Efdal tarafına geçmişti. Fakat yeni durum onların da tavırlarını değiştirmelerine neden oldu. Bu durum üzerine yeni sultan ile ilişkileri geliştirmek istediler. Esediyye ümerası her ne kadar el-Melikü'l-Efdal'e bağlı olsa da bu birliğin kurucusu Şirkûh'tur. Salâhiyye'yi ise Selâhaddin kurmuştu. Esediyye için el-Melikü'l-Âdil veya el-Melikü'l-Efdal'den hangisinin sultan olması pek te önemli olmayıp Eyyûbî hanedanından birisinin sultan olması yeterliydi. Salâhiyye ümerası el-Melikü'l-Âdil'e bağlı kalsa da onların kırmızıçizgisi saltanatın Selâhaddin'in oğullarında kalmasıydı. Salâhiyye'nin ileri gelenleri el-Melikü'l-Âdil'in saltanatı devralacağına ihtimal vermemişlerdi. Bu durum karşısında çok şaşırıyorlardı. Saltanat değişikliğine karşı olmasalar da saltanat şayet el değiştirirse Selâhaddin'in çocuk ve torunlarından biri sultan olmalıydı düşüncesini taşıyorlardı. Salâhiyye ümerası el-Melikü'l-Mansur'un tekrardan sultan olması için etrafında toplanınca el-Melikü'l-Âdil, el-Melikü'l-Mansur b. Aziz'i Dımaşk'a oradan da Rûha'ya sürdü. El-Melikü'l-Âdil bununla da yetinmeyerek Salahaddin'in çocuklarından el-Melikü'l-Müeyyed ile el-Melikü'l-Muizz'i tutuklattı ve onları Bahaüddin Karakuş'un evinde hapsetti. Bunun üzerine Salâhiyye ümerası isyan etti.¹⁰⁴ El-Melikü'l-Âdil Salâhiyye ümerasının önde gelen emirlerinden Meymûn el-Kasrî'yi bir vesile ile Erzurum'a göndererek bu memlûk grubunu dağıtmayı amaçladı. Salâhiyye memlûkleri değişen şartlar muvacehesinde aralarında uzun zamandır husumet bulunan Esediye memlûkleri ile antlaşmak isteseler de onlar önlerine gelen iktidarda olma fırsatını tepmek istemeyip kabul etmediler. Salâhiyye memlûkleri el-Melikü'l-Zâhir ve el-Melikü'l-Efdal'e haber gönderseler de bir sonuç alamadılar. El-Melikü'l-Âdil Salâhiyye memlûklerini de kaybetmek istemiyordu. Salâhiyye ve Esediyye birliklerini toplayıp kendisine itaat için yemin aldı. Kendisine isyana teşebbüs eden Salâhiyye emirlerinden Fahreddin Çerkes'i Banyas üzerine sefere göndererek onu Mısır'dan uzaklaştırdı. Bu sırada kendisini

¹⁰¹ İbn Vâsıl, *a.g.e.*, c.3, s. 109; Makrizî, *es-Sülûk*, c. 1/1, s.182; Bedrettin Aytaç, *a.g.e.*, s. 164.

¹⁰² İbn Vâsıl, *a.g.e.*, c. 3, s. 109; İbn Esir, *el-Kâmil*, c. 10, s. 266; İbn Haldûn, *a.g.e.*, c. 5, s. 390-391.

¹⁰³ İbn Vâsıl, *a.g.e.*, c. 3, s. 110-111; Makrizî, *es-Sülûk*, c. 1/1, s. 183.

¹⁰⁴ Humphreys, *a.g.e.*, s. 116; İbn Tağrıberdî, *a.g.e.*, c. 6, s. 151; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, c. 10, s. 284.

kandırılmış hisseden Meymûn el-Kasrî, el-Melikü'z-Zâhir ile birlikte hareket ederek el-Melikü'l-Efdal'e koalisyon katılması için haber gönderdi. Onun hedefi Selâhaddin'in çocuklarının saltanatı geri almasıydı. El-Melikü'l-Efdal ise Meymûn el-Kasrî'nin bu davetine icabet ederek koalisyon katıldı. Koalisyon katılmasının sebebi Salâhiyye memlûklerinin işin içerisinde olmasıydı. Onların samimiyetini anladı. Babalarına karşı sadakatları sorgulanamaz olan Salâhiyye memlûklerinin bu girişimine destek vermesiyle birlikte büyük bir kin duyduğu amcasının iktidarına son vermek istedi. Aclun emiri İzzeddin Üsâme'yi koalisyon katmak için bizzat görüştü. Fakat o el-Melikü'l-Âdil'e bağlıydı. Bütün gelişmeleri el-Melikü'l-Âdil'e haber verdi. El-Melikü'l-Efdal amcasının tüm bu yaşananları öğrendiği haberini alınca kardeşi el-Melikü'z-Zâfir'i Sarhad'da bırakıp güvenilir bir yer olan Halep'e kardeşi el-Melikü'z-Zâhir'in yanına sığındı.¹⁰⁵ İki kardeş birlikte amcalarına karşı büyük bir mücadele başlattılar. Bu sırada Salâhiyye memlûklerinden katılımlar arttı. El-Melikü'l-Efdal kendisine destek vermeleri şartıyla Salâhiyye emirlerinden Zeyneddin Karaca'ya Sarhad kalesini ve Fahreddin Çerkes'e ise 20.000 dinar verdi. El-Melikü'z-Zâhir ile el-Melikü'l-Efdal arasındaki antlaşmaya göre Mısır el-Melikü'l-Efdal'in, Dımaşk ise el-Melikü'z-Zâhir'in olacaktı. Mısır ele geçirilene kadar Dımaşk el-Melikü'l-Efdal'de kalacaktı.¹⁰⁶ Salâhiyye ümerasından olan Fahreddin Çerkes ve Zeyneddin Karaca iki kardeşe ihanet edip koalisyonu bozarak Salâhiyye memlûklerini engellemeye çalıştılar. Fakat başarı sağlayamadılar. Koalisyon güçleri el-Melikü'l-Muazzam İsâ'nın yönettiği Dımaşk önlerine gelip şehri muhasaraya başladılar. El-Melikü'l-Âdil her zamanki olduğu gibi diplomatik girişimlere başladı. İlk olarak koalisyonu dağıtmak için el-Melikü'z-Zâhir'e haber göndererek el-Melikü'l-Efdal'den ayrılmasını karşılığında el-Cezire'den bazı bölgeleri vereceğini söyledi. El-Melikü'z-Zâhir bu teklifi beğenmedi.¹⁰⁷ El-Melikü'l-Âdil ordusuyla birlikte Nablus'a gelerek karargâhını kurdu. Ordusunun bir kısmını Dımaşk'a takviye olarak gönderdi. El-Melikü'z-Zâhir Dımaşk'ı ele geçirmek için çok gayretliydi olup çarpışmalara bizzat kendisi katıldı ve bacağından bir okla yaralandı.¹⁰⁸ Koalisyon güçleri Ukaybe mahallesine kadar geldiler ve şehre girmelerine ramak kaldı. Bunun üzerine el-Melikü'z-Zâhir büyük bir hırsıyla el-Melikü'l-Efdal'den Dımaşk'ı kendisine teslim etmesini istedi. El-Melikü'l-Efdal ise antlaşmaya aykırı olan bu husus dolayısıyla kabul etmedi ve anlaşamadılar.¹⁰⁹ El-Melikü'l-Âdil ise her zamanki gibi iki kardeşe de mektuplar gönderip onları birbirine düşürüyordu. Her ikisinin zaaf noktalarını bildiğinden ona göre mektuplar yazıyor ve ikna edici deliller sunuyordu. İki kardeş ise amcalarının göndermiş olduğu mektupların yanılıcı olduğunu biliyorlardı. Bu yüzden gönderilen mektuplardan pek fazla etkilenmediler.¹¹⁰ Fakat el-Melikü'z-Zâhir Dımaşk'ı ve saltanatı ele geçirme hususunda oldukça hırslı olup yapmış olduğu antlaşmaya sadık kalmadı.

El-Melikü'z-Zâhir'in antlaşmayı çiğnemesinin asıl nedeni ise şudur: El-Melikü'l-Efdal saltanatı el-Melikü'l-Âdil tarafından elinden alındıktan sonra pasifize edilmişti. Kardeşi el-Melikü'l-Azîz öldükten sonra kendisini tahta namzet olarak gördü. İktidarı elinden alınmış olan el-Melikü'l-Efdal'e tekrardan sultan olmasının yolunu açmak istemedi. Dımaşk'ın alınacağı belliydi. Fakat Mısır'ın alınıp alınamayacağı belli değildi. Nitekim kendilerine güvenilmeyen Salâhiyye memlûkleri ile el-Melikü'l-Âdil'e bağlılıklarını arzetmiş olan Esediye memlûklerinin nasıl bir davranış sergileyecekleri belli değildi.¹¹¹ Kürtler ise son olaylardan sonra aralarındaki ayrılıklardan vazgeçmişler ve birlik sağlamışlardı. Bu yüzden onlar

¹⁰⁵ İbn Vâsıl, *a.g.e.*, c. 3, s. 119; Humphreys, *a.g.e.* s. 118.

¹⁰⁶ İbn Vâsıl, *a.g.e.*, c. 3, s. 124.

¹⁰⁷ Nüveyrî, *a.g.e.*, c. 29, s. 12.

¹⁰⁸ Nüveyrî, *a.g.e.*, c. 29, s. 13.

¹⁰⁹ İbn Esîr, *el-Kâmil*, c. 10, s. 270.

¹¹⁰ İbn Esîr, *el-Kâmil*, c. 10, s. 270-271.

¹¹¹ Nüveyrî, *a.g.e.*, c. 29, s. 12.

arasındaki ihtilaflardan da faydalanmak zordu. Mısır'ın ele geçirilmesinin imkânsızlığı yüzünden el-Melikü'z-Zâhir gözden düşmüş olan el-Melikü'l-Efdal'i tekrardan parlatmak istemiyordu. Aslında ona fazla güvenmiyordu. En küçük bir zafiyette hemen amcasıyla irtibata geçebiliyor ve kendisini yarı yolda bırakabiliyordu. Bu yüzden Dımaşk'ı ağabeyine vermek istemedi. El-Melikü'l-Efdal ise bu son seferde kardeşine o kadar güvenmişti ki Salâhiyye ümerasının desteğini alabilmek için kendi kalesi olan Sarhad'ı Zeyneddin Karaca'ya vermiş, annesi ile ailesini Humus'a kardeşi el-Melikü'l-Mücâhid'in yanına göndermişti.¹¹² El-Melikü'l-Efdal kardeşiyle tekrar oturup görüştüyse de onu ikna edemedi. El-Melikü'l-Âdil düşmek üzere olan Dımaşk kalesini kurtarabilmek amacıyla kardeşiyle sorun yaşayan el-Melikü'l-Efdal'e haber gönderip kendisine el-Cezire'de yeni yerler ve yıllık 10.000 dirhem vergi ödemeyi taahhüt etti.¹¹³ Kardeşine olan güvenini kaybeden el-Melikü'l-Efdal amcasının teklifini kabul edip Dımaşk muhasarasından vazgeçti. El-Melikü'l-Efdal kendisiyle birlikte hareket eden Salâhiyye kumandanlarına durumunu arz edip kendisinin el-Cezire'ye gideceğini, saltanat mücadelesini bıraktığını, dileyenlerin kendisiyle birlikte gelebileceklerini, dileyenlerin ise ister amcası Âdil'e isterseler el-Melikü'z-Zâhir'in hizmetine girebileceklerini söyleyerek onları serbest bıraktı.¹¹⁴ Salâhiyye ümerası el-Melikü'l-Efdal'e ihanet eden ve sözünde durmayan el-Melikü'z-Zâhir yerine el-Melikü'l-Âdil'i tercih etti. Yeni gelişen bu durum karşısında el-Melikü'z-Zâhir kuşatmayı durdurmak zorunda kaldı ve iki taraf arasında sulh yapıldı (Ekim 1201).¹¹⁵ El-Melikü'l-Efdal'e Ra'sü'l-Ayn, Habûr, el-Mevzer, Sümeysât, Meyyâfarikîn, Hanî, Zülkarneyn ve Surûc gibi bazı önemsiz şehirler bırakıldı.¹¹⁶ El-Melikü'l-Âdil yeğeni el-Melikü'z-Zâhir'in hırslı davranışları yüzünden oluşan ittifakı bozmayı başarabilmişti. El-Cezire'deki şehirlere saldıran Zengîler de el-Melikü'z-Zâhir'in amcasıyla antlaşmalarını görünce geri çekilip el-Melikü'l-Âdil ile anlaşmak zorunda kaldılar.¹¹⁷

El-Melikü'z-Zâhir Dımaşk muhasarasından sonra yayılmacı bir politika takip etmeye başladı. Amcasının bu durum üzerine Hama'ya geldiğini öğrenince ona bağlılık bildirerek tekrar onunla anlaşmak zorunda kaldı.¹¹⁸ El-Melikü'l-Âdil Humus'a gelerek Eyyübî hanedanıyla bir saldırmazlık antlaşması yaptı. Böylece aile içerisindeki bütünlüğü sağlamayı başardı. Bu antlaşmada el-Melikü'l-Efdal'e Sümeysat verildi. Devleti kendi çocukları arasında paylaştırarak kendisinden sonra saltanatın çocukları üzerinden devam etmesini sağladı.¹¹⁹ El-Melikü'l-Âdil, Selâhaddin vefat ettikten sonra devletin birliğini sağlayarak siyasî istikrarı sağlayabilmiştir. El-Melikü'l-Efdal her ne kadar amcasına tabi olsa da babasının mirası olan sultanlığı amcasına bırakmak zorunda kalmış olup bu durumu kabullenemiyordu. Kardeşi el-Melikü'z-Zâhir'in ihaneti ve hırsı yüzünden Dımaşk'ı ele geçirememişti. Artık birkaç önemsiz kalede hüküm sürmek zorundaydı. Eyyübîlerden hiçbir kimseye güvenemezdi. Herhangi bir ittifak söz konusu olduğunda amcası el-Melikü'l-Âdil'in haberi oluyor ve ittifaklar bozuluyordu. Bu yüzden el-Cezire'deki Artuklular'la birlikte hareket etmeye ve onlarla ilişkiler tesis etmeye önem verdi. Artuklular'ın el-Melikü'l-Efdal'e karşı samimi siyaseti ona biraz ümit verdi. El-Melikü'z-Zâhir ile temas kurdu.¹²⁰ Fakat bu temas el-Melikü'l-Efdal için sonun başlangıcı oldu. El-Melikü'l-Âdil'in kendi aleyhine tekrardan bir ittifak oluşturma gayreti içerisinde girmesini öğrenmesiyle birlikte Ahlat hakimi oğlu el-Melikü'l-Eşref ile

¹¹² Nüveyrî, a.g.e., c. 29, s. 13; Melik Efdal'in hanımı Süedâ, Humus hâkimi Melik Mücâhid'in kız kardeşiydi. Bkz; Ebû Şâme, a.g.e. c. 5, s. 45.

¹¹³ Nüveyrî, a.g.e., c. 29, s. 13

¹¹⁴ İbn Esîr, *el-Kâmil*, c. 10, s. 271.

¹¹⁵ İbn Esîr, *el-Kâmil*, c. 10, s. 275; İbn Vâsıl, a.g.e., c. 3, s. 126-127

¹¹⁶ İbn Vâsıl, a.g.e., c. 3, s. 132; Nüveyrî, a.g.e., c. 29, s. 14-15.

¹¹⁷ İbn Esîr, *el-Kâmil*, c. 10, s. 275; İbn Vâsıl, a.g.e., c. 3, s. 126-127.

¹¹⁸ İbn Nazîf, a.g.e., s. 25; Nüveyrî, a.g.e., c. 29, s. 15.

¹¹⁹ İbn Nazîf, a.g.e., s. 24-25; İbn Nazîf, a.g.e., s. 24-25.

¹²⁰ Kaya, a.g.e., s. 164; İbn Şeddâd, *el-Alâkû'l-Hatîre*, c. 3/1, s. 68.

yeğeni el-Melikü'z-Zâhir'e el-Melikü'l-Efdal'in elindeki şehirleri almasını istedi.¹²¹ El-Melikü'l-Efdal'in elinde Sümeysat dışında herhangi bir yer kalmadı. Annesini amcasına şefaathçi olarak göndererek şehirleri tekrar kendisine vermesi için talepte bulursa da El-Melikü'l-Âdil hiçbirini kabul etmedi.¹²² El-Melikü'l-Efdal bunu üzerine Eyyûbî ailesiyle bağlarını tamamen kopardı. Sümeysat'ta amcası el-Melikü'l-Âdil adına hutbe okutmayı kesti. Ailesiyle olan bağlarını tamamen kopardı. Türkiye Selçuklu sultanı Rükneddin Süleymanşah'a elçi göndererek onun himayesine girdi.¹²³ 1203 yılından itibaren onun adına hutbe okutmaya ve sikke bastırmaya başladı. 15 yıl Selçuklulara tabi olan ve onlarla birlikte hareket eden el-Melikü'l-Efdal 1218 yılında Sultan İzzeddin Keykavus ile Halep seferine çıktı. Fakat onu sözünde durmadığını görünce Selçuklu tabiiyetinden ayrıldı.¹²⁴ Amcasına mektup yazarak tekrardan ona bağlı olduğunu bildirdi. Sümeysat'a döndükten sonra 1225 yılında vefat edene kadar herhangi bir sefere çıkmadı ve siyasî bir faaliyet içerisine girmedi.¹²⁵ Ziyâeddin İbnü'l-Esîr 1212 yılında yanından ayrılmıştı. Fakat kendisine katmış olduğu ilmî yeteneği kullanarak kitap istinsah etmeye ve ilmi faaliyetlere kendisini adadı. Veziri Ziyâeddin İbnü'l-Esîr kendisine sadakatle bağlı kalmış ve 1212 yılına kadar sultanın veziri ve en yakın adamı olmuştur. Sümeysat'ta Selçuklular'a bağlı olarak hüküm süren el-Melikü'l-Efdal'in veziri buradan ayrılmış, önce el-Melikü'z-Zâhir'in yanına, oradan da Musul Zengîlerinden el-Melikü'l-Kâhir'in hizmetine girmiş, daha sonra Erbil ve Sincar gibi şehirleri gezdikten sonra 1221 yılında Musul'a dönmüş ve Nasiruddin Arslanşah'ın divan kâtibi olarak görev almıştır. Bedreddin Lü'lü Musul'a hâkim olunca onun hizmetine girerek vefat edene (1233) kadar görevine devam etmiştir.¹²⁶

SONUÇ

Selâhaddin-i Eyyûbî'nin devlet yönetiminde kalıcı değişiklikler yapmadan vefat etmesi üzerine tahtı devralan büyük oğlu el-Melikü'l-Efdal, ilk olarak babasının emirlerinin kendisine bağlılığını sorgulamaya başladı. Devletin kuruluşunda çok etkili olan ve Haçlılar'a karşı büyük başarılar elde etmiş emirlerin el-Melikü'l-Efdal'e bağlılıkları ve tabiiyetleri sorunlu olmuştur. El-Melikü'l-Efdal'e biat ederken dilekte bulunmaları ve şart ileri sürmeleri, kafalarının karışık olduğunu ortaya koymuş ve her an el-Melikü'l-Efdal'i bırakıp Mısır hâkimi el-Melikü'l-Azîz tarafına geçme istidatları ortaya çıkmıştır. El-Melikü'l-Efdal'in saltanatını onaylamayanlar arasında başta kardeşi el-Melikü'l-Azîz olmak üzere Mısır ümerası ve amcası el-Melikü'l-Âdil bulunmaktaydı. Selâhaddin-i Eyyûbî'nin en büyük yardımcılarından olan el-Melikü'l-Âdil'in tecrübesiyle yeğeni el-Melikü'l-Efdal'i desteklemesi gerekirdi. Fakat el-Melikü'l-Âdil, el-Melikü'l-Efdal'e biat etmedi. Bir süre sonra Zengîler'in el-Cezire'deki topraklarına saldırması yüzünden zor durumda kalan el-Melikü'l-Âdil, el-Melikü'l-Efdal'in Suriye ve el-Cezire'deki Eyyûbî melik ve emirleri amcasının yardımına çağırmasıyla Eyyûbîlerin el-Cezire kolu kurtulmuş oldu. Bunun üzerine

¹²¹ İbn Vâsil, *a.g.e.*, c. 3, s. 151; Çelik, Aydın - Taner Yıldırım, "İlk İslam Fetihlerinden Beylikler Dönemine Harput", *Geçmişten Geleceğe Harput Sempozyumu (Elazığ 23-25 Mayıs 2013) Bildiriler*, (2013), c.2, s. 557.

¹²² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, c. 10, s. 283; İbn Haldûn, *a.g.e.*, c. 5, s. 393; Kâzım Paydaş, "Mısırda Kurulmuş Bir Türk Devleti Olan Eyyûbîler'in Urfa Yöresindeki Hakimiyetleri", (İstanbul 2004), *Türk Dünyası Araştırmaları*, sayı 151, s. 223.

¹²³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, c. 10, s. 283; Yasemin Aktaş, "Anadolu Selçuklu Sultanı III. Gıyaseddin Keyhüsrev ve Saltanatının İlk Yılları", (Erzurum, 2015), *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı 55, s. 255, 256, 261; Ebru Altan, "Dördüncü Haçlı Seferi'nden Sonra Anadolu", (İstanbul, 2005), *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, [Prof. Dr. Işın Demirkent Hatıra Sayısı], Sayı 42, s. 68,77; Yasin Usta, "Tokat Meliki Rükneddin Süleymanşah", (Tokat, 2015), *Tokat Tarihi ve Kültürü Sempozyumu 25-26 Eylül 2014 Tokat, Bildiriler*, c.1, s. 753.

¹²⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, c. 10, s. 391-392; İlhan Erdem, "XIII. Asrın İlk Yarısında Anadolu'nun Doğusunda Yaşanan Hâkimiyet Mücadeleleri", (Ankara, 1997), *Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. 19, cilt, sayı 30, s. 63, 65.

¹²⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, c. 10, s. 445; Yusuf Baluken, "Harput Artukluları" (Mardin, 2008), *I. Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri: Artuklular, 25-26 Ekim 2007 Mardin*, c.1, s. 230.

¹²⁶ İbn Hallikan, *a.g.e.*, c. V., s. 389-397; Yakup Civelek, "Ziyâeddin İbnü'l-Esîr ve Ölümsüz Eseri el-Meselu's Sair fi Edebi'l-Katibi ve Ş-Şair", *Bilim Düşünce ve Sanatta Cizre (Uluslararası Bilim Düşünce ve Sanatta Cizre Sempozyumu Bildirileri)*, (2012), s. 516; Hülya Çakıroğlu, *a.g.e.*, s. 875; Hulusi Kılıç, *a.g.e.*, s. 107-108.

el-Melikü'l-Âdil yeğenine biat etmiş ve Dımaşk'a gelerek yönetimde yeğenine yardımcı olmaya başlamıştır.

El-Melikü'l-Efdal'in yanından ayrılan emirler el-Melikü'l-Azîz'i Dımaşk'ı ve saltanatı almaya teşvik etseler de el-Melikü'l-Âdil'in el-Melikü'l-Efdal'e yardım etmesiyle Dımaşk el-Melikü'l-Efdal'de kalmaya devam etmiştir. El-Melikü'l-Efdal bir süre sonra amcasının da teşvikiyle Mısır'a sefere çıkmış, Fakat amcası el-Melikü'l-Âdil'in el-Melikü'l-Azîz tarafına geçmesiyle Mısır'ın alınması mümkün olamamıştır. El-Melikü'l-Efdal, el-Melikü'l-Âdil'in Dımaşk'tan ayrılmasıyla birlikte idari kadroda büyük bir tasfiyeye girişmiş, el-Melikü'l-Âdil'e bağlı olan emirleri görevden almıştır. El-Melikü'l-Âdil'in saltanatı elde etme arzusu dolayısıyla El-Melikü'l-Azîz dışındaki Selâhaddin'in çocukları birlikte hareket etmeye önem vermişlerdir. Bir ihanet sonucu Dımaşk'ı kardeşi el-Melikü'l-Azîz'e vermek zorunda kalan el-Melikü'l-Efdal önemsiz bir kale olan Sarhad'a çekilmek durumunda bırakılmıştır. El-Melikü'l-Efdal babası Selâhaddin'in mirası olan saltanatı kardeşi el-Melikü'l-Azîz ile el-Melikü'l-Âdil'in birlikte hareket etmesi ve Dımaşk'taki emirlerinin kendisine ihanet etmesi dolayısıyla kaybetmiştir.

El-Melikü'l-Efdal en büyük hatayı babasının yadigârı olan el-Melikü'l-Âdil'e güvenmekle yapmıştır. Ona olan sevgisi ve güveni en üst düzeyde olup babasından ayrı görmemiştir. Bu konuda kardeşi Halep emiri el-Melikü'l-Zâhir her ne kadar ağabeyini uyarsa da eleştirilere gözlerini kapatmış ve bir süre el-Melikü'l-Âdil ile Dımaşk'ta hüküm sürmüşlerdir. El-Melikü'l-Âdil böylelikle hem el-Cezire'deki hem de Mısır'daki topraklarını muhafaza etmiş ve bir süre devletin başkenti olan Dımaşk'tan Eyyûbî hanedanını toparlayıcı bir role bürünmüştür. Daha sonra el-Melikü'l-Efdal'e göre daha güçlü askeri ve bürokratik yapıya sahip olan el-Melikü'l-Azîz'in yanına gelerek Kahire'den devletin bütünlüğünü sağlamaya çalışmıştır.

El-Melikü'l-Efdal amcası Kahire'ye gittikten sonra onun gerçek yüzünü görmüş ve uyarılarının ne kadar yerinde olduğunu o zaman anlamıştır. El-Melikü'l-Efdal'in Dımaşk'ta bürokratları ikiye ayırmıştır. Bir bölümü Dımaşk hâkimiyetinin korunması tarafında olup saltanatın el-Melikü'l-Azîz'e devredilmesini istiyorlardı. Böylece hutbe okutma ve sikke bastırma haklarından feragat edecek olan el-Melikü'l-Efdal, Dımaşk ve havalisinin idaresini muhafaza edebilecekti. Ziyâeddin İbnü'l-Esîr ise bu görüşte olmayıp, saltanat haklarının devredilmesinin Dımaşk'ı korumaya yetmeyeceğini, el-Melikü'l-Azîz ve el-Melikü'l-Âdil'in saltanatın yanı sıra Dımaşk'ı da isteyeceğini öngördü. Ziyâeddin İbnü'l-Esîr sultana özellikle amcasının tarafına geçme ihtimali olan emir ve bürokratlarını tasfiye etmesini tavsiye etmiş ve böylece güvendiği ve kendisine ihanet etmeyeceğini düşündüğü devlet adamlarıyla yönetime devam etmesini salık vermiştir. Ziyâeddin İbnü'l-Esîr'in bu tavsiyeleri üzerine el-Melikü'l-Efdal yeni bir yönetim oluşturmak istemiştir. Buna karşı çıkanlar arasında özellikle Kadı el-Fâzıl ve İbn Şeddâd gibi çok tecrübeli devlet adamları vardı. El-Melikü'l-Âdil ise yeğeninin tasfiyesini doğru bulmayıp ona mektup göndererek veziri Ziyâeddin İbnü'l-Esîr'i görevden almasını talep etmiştir. El-Melikü'l-Efdal'in yönetimde en çok güvendiği kişi olan İbnü'l-Esîr'i görevden almamış ve bunun üzerine el-Melikü'l-Âdil ve el-Melikü'l-Azîz Dımaşk'a sefer düzenleyerek onun saltanatına son vermişlerdir.

Ziyâeddin İbnü'l-Esîr, el-Melikü'l-Efdal tahta geçtiği günden itibaren onun yanında olmuş, ona gerekli uyarılarda bulunmuş ve özellikle amcasına karşı dikkatli olması hususunda ikaz etmişti. El-Melikü'l-Efdal'in kendi idari kadrosunu oluşturamaması, babasının emirlerinin ona ihaneti, el-Melikü'l-Âdil'in ikircikli siyaseti onu tahtından etmiştir. El-Melikü'l-Efdal vezirinin kendisine yönelik tavsiyelerini tam olarak yerine getirmesi mümkün olamamıştır. El-Melikü'l-Efdal, tahtı kardeşi el-Melikü'l-

Azîz'e devrettikten sonra çevresindeki emirler de onu terk etmiş, yanında sadık veziri Ziyâeddin İbnü'l-Esîr dışında kimse kalmamıştır. El-Melikü'l-Azîz'in vefatıyla birlikte Mısır ümerasından el-Melikü'l-Mansur'un atabeyi olması hususunda davet olsa da amcası buna karşı çıkmıştır. Mısır'da bulunduğu süre içerisinde amcasına karşı Halep meliki el-Melikü'z-Zâhir ile bir blok oluşturarak amcasının hâkimiyetinde bulunan Dımaşk'ı almak için sefere çıktılarsa da her defasında el-Melikü'l-Âdil'in dâhiyane siyaseti onların başarıya ulaşmasını engellemiştir.

El-Melikü'l-Âdil kardeşler arasındaki ihtilaflardan istifade etme noktasında mahirdi. Zora düştüğü her anda hileli mektuplarla kardeşlerin arasına ihtilaf sokmuş, böylece gücünü korumayı, topraklarını muhafaza etmeyi ve ailenin büyüğü olma hüviyetini devam ettirmeyi başarabilmiştir. El-Melikü'l-Âdil, el-Melikü'l-Efdal'e Anadolu'da Samsat kalesini vererek onu Eyyübî siyasetinin dışına itmiş ve kendisine saltanat yolunu açmıştır. El-Melikü'l-Âdil, el-Melikü'z-Zâhir'in Halep hâkimiyeti dışında Selâhaddin'in bütün çocuklarını siyaseten tasfiye etmeyi başarmıştır. Bir sonraki adımda kendi çocuklarına devletin önemli bölgelerini ikta etmiş, Selâhaddin'in evlatlarına ise basit bölgeler vererek kendisine bağlamayı başarmış ve Eyyübî devletinin birliğini sağlamıştır.

Ziyâeddin İbnü'l-Esîr'in devlet adamlığının başarısız olarak görülmesi ona yapılan en büyük haksızlıktır. Ziyâeddin İbnü'l-Esîr şayet başarısız görev icra etmiş olsaydı el-Melikü'l-Efdal'den ayrıldıktan sonra vefat ettiği döneme kadar herhangi bir idari görevde bulunması mümkün olamazdı. Ziyâeddin İbnü'l-Esîr'e başarısız denmesinden ziyade feraset sahibi, sadık, haksızlıklara ve ikircikli tavırlara tahammülü olmayan bir devlet adamı denmesi tarihi hakikatlere daha uygun düşmektedir.

KAYNAKÇA

- Bündarî, Ebu İbrahim Kıvamüddin Feth b. Ali b. Muhammed, *Sene'l-Berki's-şami*, thk. Ramazan Şeşen, İstanbul 2004.
- Demirkent, Işın, "Haçlı Seferleri Kaynaklarının Büyük Külliyesi", *Belleten*, 1990, c. 54, sayı: 210, ss. 364.
- Devadari, Ebû Bekr b. Abdullah b. Aybek *Kenzü'd-dürrer ve câmiü'l-gurer*, thk. Said Abdülfettah Aşur, Freiburg 1972.
- Hamevî, İbn Nazîf, *et-Tarihü'l-Mansûri Telhîsu'l-Keşf ve'l-Beyân fi Havâdisi'z-Zamân*, Thk. Ebü'l-İd Dûdû, Dımaşk 1981.
- İbn Hallikan, Ebü'l-Abbas Şemseddin Ahmed b. Muhammed, *Vefeyatü'l-a'yan ve enbau ebna'z-zaman*, thk. İhsan Abbas, Beyrut 1971.
- İbn Şeddâd, Ebû Abdullah İzzeddin Muhammed b. Ali b. İbrâhim, *en-Nevâdirü's-sulhâniyye*(nşr. Cemâleddin Şeyyâl), Kahire 1964.
- İbn Tağriberdî, Ebü'l-Mehasin Cemaleddin Yusuf, *en-Nücümü'z-zâhire*, nşr. M. Hüseyin Şemseddin, Beyrut 1993.
- İbn Vasil, Ebû Abdullah Cemaleddin Muhammed b. Salim, *Müferricü'l-kürûb fi ahbâri Benî Eyyüb*, thk. Cemâleddin eş-Şeyyâl, Kahire 1953.
- İbnü'l-Cevzi, Sibt, *Mir'âtü'z-zamân*, Haydarâbâd 1952.
- İbnü'l-Esîr, Ziyâeddin, *el-Mesâli' s-sâ'ir*, nşr. Ahmed el-Havfi - Bedevî Tabâne, Riyad 1983.
- İbnü'n-Nazîf, Ebü'l-Fazail Muhammed b. Ali, *Tarihü'l-Mansurî*, (Neşr.: Ebu'l-İyd Dudu), Cezayir 1981.
- İbnü'l-Adim, Ebü'l-Kasım Kemaleddin Ömer b. Ahmed, *Bugyetü't-taleb fi tarihi Haleb*, thk. Süheyl Zekkar, Beyrut 1989.
- İbnü'l-Cevzi, Ebü'l-Muzaffer Şemseddin Yusuf b. Kızıoğlu Sibt, *Mir'âtü'z-zaman fi tevârîhi'l-a'yan*, tahkik Muhammed Ridvan Araksusi, Dımaşk 2013.
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim, *Zengî-Eyyübî Döneminden Kalma Bir Münşeat Mecmuası: Resâilü Ziyâeddin İbnü'l-Esîr*, (haz. N. Özkuyumcu), Ankara 2019, ss. 25-29.
- İbnü'l-İbri, Ebü'l-Ferec Barhebraeus Yuhanna, *Abul-farac tarihi*, trc. Ömer Rıza Doğrul, Ankara 1987.
- İbnü's-Şihne, Ebü'l-Velid Muhibüddin Muhammed b. Muhammed, *Ravzatü'l-menazir fi ilmi'l-evail ve'l-evahir*, thk. Seyyid Muhammed Mühenna, Beyrut 1997.
- İsfahânî, İmâdüddin, *el-Fethü'l-kussî fi fetih'il-kudsî* (nşr. M. Mahmûd Subh), Kahire 1962.
- Kabâve, Fahreddin, "Ziyâ'üddin ve 'ilmü'l-'Arabiyye fi'l-mizân", *Âşâru Ziyâ'iddin İbnü'l-Esîr*, *Buḥûsü nedveti Ebnâ'îl-Esîr*, Musul 1982, ss. 323-346.
- Kalkaşendî, Ebü'l-Abbas Şehabeddin Ahmed b. Ali b. Ahmedî, *Şubḥu'l-a'şâ*, nşr. Muhammed Abdürresûl İbrâhim, Kahire 1913-20.
- Kaya, Önder, "Bir Eyyübî Melikin Portresi: El-Melikü'l-Efdal Nureddin Ali b. Selâhaddin Eyyübî", İzmîr, 2006, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, c. 21, 2. sayı, ss. 139-176.
- Kök, Bahattin, "Mısır'ın Alınmasında Sonra Nuruddin Mahmut'la Selâhuddin Eyyübî Arasında Ortaya Çıkan Soğukluğun Sebepleri", *Belleten*, 1993, c. 57, sayı: 219, ss. 413-446.
- Makdisî, Ebû Şâme, *Kitâbü'r-Ravzateyn*, nşr. İbrâhim ez-Zeybek, Beyrut 1997.
- Makrizî, Ebü'l-Abbas Takıyyüddin Ahmed b. Ali b. Abdülkadir, *Kitâbü's-süluk li-ma'rifeti düvelil-müluk*, nşr. Muhammed Mustafa Ziyade, Kahire 1958.

- Melikül-Mansûr, Nâsirüddîn Muhammed b. Ömer b. Şâhinşâh, *Mizmârü'l-hakâik*, (nşr. Hasan Habeşî), Kahire 1968.
- Mihail, Süryanî, *Süryani patrik mihail'in vakainamesi*: 2.kısım, trc. Hrand D. Andreasyan, Fotokopi nüsha, 1944.
- Nasrabadı, Gülseren Azar, "Harzemşahlar Devletinin Abbasi Halifeliği üzerine Hâkimiyet Kurma Çabaları", *Ortaçağ Tarihçiliğinde Bir Duayen Prof. Dr. Abdülkerim Özeydin'a Armağan*, İstanbul 2020, ss. 506-518.
- Nuaymî, *ed-Dâris fi târihi'l-medâris*, nşr. Ca'fer el-Hasenî, Dımaşk 1948.
- Ömerî, Ebü'l-Abbas Şehabeddin Ahmed b. Yahyâ İbn Fazlullah, *Mesalikül-ebzar fi memaliki'l-emsar*, ed. Fuad Sezgin, Frankfurt 1988.
- Paydaş, Kâzım, "Mısır'da Kurulmuş Bir Türk Devleti Olan Eyyübîler'in Urfa Yöresindeki Hakimiyetleri", (İstanbul 2004), *Türk Dün-yası Araştırmaları*, sayı, 151, ss.217-223.
- Polat, Yusuf, "Orta Çağ Batı Kaynaklarına Göre Selâhaddin Eyyûbi", (2018), *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. 11., sayı 55, ss. 277-284.
- Runciman, Steven, *Haçlı Seferleri Tarihi: Kudüs Krallığı ve Frank Doğu 1100-1187. I*; trc. Fikret İşıltan, Ankara 1987. c. 2. s. 374-386; ss. 409-413.
- Safedi, Ebü's-Safâ Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh, *el-Vafi bi'l-Vefeyat*, i'tena Mahir Cerrâr. Wiesbaden 1997.
- Suyutî, Ebü'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr, *Bugyetü'l-vuat fi tabakati'l-lugaviyyin ve'n-nühat*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim, Beyrut 1979.
- Sümer, Faruk, "Eyyûbi Hükümdarı El Melikül-Âdil ve Komşu Türk Hanedanları", İstanbul 1991, *Türk Dünyası Araştırmaları*, sayı 72, ss.15-16.
- Şeşen, Ramazan, *Salâhaddin Eyyûbi ve Devlet*, İstanbul 1987.
- Şeşen, Ramazan, "İmad al-din al-Katib al-İstahani'nin eserlerindeki Anadolu tarihiyle ilgili bahisler", (Ankara 1971) Selçuklu Araştırmaları Dergisi (Journal of Seljuk Studies III'den ayrıbasım); s. 362-363.
- Şeşen, Ramazan, *DİA*, "Eyyübîler", İstanbul 1995, c. 12, s. 20.
- Ramazan Şeşen, *Selahaddin Eyyûbi ve Dönemi*, İstanbul 2018,
- Tagriberdi, Ebü'l-Mehasin Cemaleddin Yusuf, *en-Nücümü'z-zâhire fi mü'lûki Mısır ve'l-Kahire*, Kahire 1936.
- Zehebi Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Beşşar Avvad Ma'ruf, Muhyi Hilâl es-Serhan, Beyrut 1985.